

Міська рада м. Бар
Польський Дім у м. Бар
Барське районне культурно-освітнє товариство поляків
імені Конфедератів Барських
Спілка поляків Вінниччини
Товариство «Спільнота польська м. Варшава»
Генеральне консульство Республіки Польща у Вінниці
Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців
України
Вінницький обласний краєзнавчий музей

Вінницька Катинь
(до 80-х роковин трагічних
подій на Вінниччині)

Winnicki Katyń
(w 80- tą rocznicę tragicznych wydarzeń)

*Матеріали міжнародної наукової
історико-краєзнавчої конференції*

28 – 29 жовтня 2017 р.

Бар
Вінниця
2017

УДК 944(477.44)(0.63)
ББК 63.3(4 Укр-Він)

Редакційна колегія:

С. Д. Гальчак (голова редколегії), член-кореспондент УАІН, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України; **А. В. Войнаровський**, кандидат історичних наук, доцент, заступник декана факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, **К. В. Завальнюк**, кандидат історичних наук, Почесний краєзнавець України; **А. К. Лисий**, кандидат історичних наук, доцент; **М. Д. Медведєва** (секретар), директор Польського Дому м. Бар, заслужений діяч культури Польщі, **М. Міхальська**, магістр польської філології (м. Ясло, Польща), **А. П. Ратинська**, голова правління «Спілки поляків Вінниччини», заслужений діяч культури Польщі.

Рецензенти:

С. Е. Баженова, доктор історичних наук, професор
(Кам'янець-Подільський)

О. А. Мельничук, доктор історичних наук, професор
(Вінниця)

Вінницька Катинь (до 80-х роковин трагічних подій на Вінниччині) / Матеріали міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, 28 – 29 жовтня 2017 р., м. Бар / Редколегія: С. Д. Гальчак (голова), М. Д. Медведєва (секретар), А. В. Войнаровський, К. В. Завальнюк, А. К. Лисий, М. Міхальська, А. П. Ратинська. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – 112 с.

*Рекомендовано до друку вченою радою Центру дослідження історії
Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-
Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
(протокол № 7 від 5 вересня 2017 р.)*

ISBN 978-617-530-159-3

© Автори статей, 2017.
© ПП Балюк І. Б., 2017.

**ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ВІННИЦЬКА КАТИНЬ»**

28 жовтня 2017 р.

Голова організаційного комітету

Медведєва Маргарита Дмитрівна – директор Польського Дому м. Бар, заслужений діяч культури Польщі.

Співголови оргкомітету:

Ратинська Алла Петрівна – голова правління «Спілки поляків Вінниччини», заслужений діяч культури Польщі.

Гальчак Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Члени організаційного комітету:

Сташкевич Аніта – координатор співпраці з поляками за кордоном товариства «Спільнота польська м. Варшава».

Мрозовський Войцех – в. о. генерального консула Республіки Польщі у м. Вінниці.

Цицюрський Артур Анатолійович – Барський міський голова.

Висоцька Катерина Іванівна – директор Вінницького обласного краєзнавчого музею, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Черняк Олена Анатоліївна – голова Барського районного культурно-освітнього товариства поляків імені Конфедератів Барських.

Міхальська Малгожата – учителька-волонтер польської мови при Польському Домі м. Бар.

**ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ:
ДЕПОРТАЦІЯ ГРОМАДЯН
ІЗ ПРИКОРДОННОЇ СМУГИ УСРР
НА ПОЧАТКУ 1935 РОКУ**

Проблема депортації із радянської України, у тому числі представників національних громад протягом 1930-х –1940-х рр., у контексті державного терору останнім часом опинилася у центрі уваги наукової громадськості. Дослідники вивчали політичні, соціально-економічні, культурні наслідки репресії за національною ознакою, обставини загибелі політичних діячів, митців, науковців, робітників, колгоспників – представників етносів, що здавна населяли територію України. Сьогодні вже відомі окремі статистичні дані втрат окремих етносів, заподіяні більшовицьким режимом [1].

Значну увагу феномену депортації приділили дослідники під час виконання державної видавничої програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Станом на 1 травня 2017 р. вже видано 110 книг. Автори обласних томів детально розкрили механізм проведення депортації, виявили конкретні статистичні дані у регіонах УСРР – УРСР, означили окремі регіональні особливості.

Іншою знаковою науково-документальною серією стало видання «Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття». Вчені двох країн опублікували документи польських та радянських спецслужб, проаналізували перебіг депортації польського та українського населення.

Завданням даної статті є висвітлення маловідомих аспектів зимово-весняного депортації 1935 р. «політично неблагонадій-

них» громадян з прикордонної смуги у внутрішні райони радянської України.

Із огляду на капіталістичне оточення СРСР, провал першої п'ятирічки, спротив колективізації, перманентний голод, малочисельну Червону Армію, Й. Сталін більш за все боявся розгортання так званої «п'ятої колони» у прикордонних республіках СРСР. Тому, відповідно до вказівок партійно-радянського керівництва країни, органами державної безпеки були інспіровані справи «Спілки визволення України», «Польської організації військової», «Української військової організації», що були покликані вилучити політично активні особистості, потенційно спроможні протистояти більшовицькому режиму.

Переселення та депортації були одним з методів боротьби з «неблагонадійним» багатонаціональним населенням України. Б. Чирко слушно відзначав, що в планах партійно-радянського керівництва СРСР передбачалося остаточно відірвати людей від історичної батьківщини [2]:

Коли людина знаходиться в своїй етнічній групі, в системі давніх налагоджених зв'язків з іншими етносами на одній території, серед тих, з ким поділяє спільну культуру, їй непотрібно обдумувати чи прораховувати свої вчинки та погляди, бо всі переважно сприймають оточуючий світ однаково. Перебуваючи в чужому етнічному середовищі, далеко від історичних місць проживання, без звичних налагоджених міжетнічних зв'язків у переселенців виникає відчуття страху та безпорадності. Так людина з політично активної позиції переходить на позицію боротьби за елементарне фізичне виживання [3].

Саме депортацією як ефективним методом для створення політично лояльного середовища у прикордонній смузі скористалося вище політичне керівництво СРСР та України. Розрахунок був простий – лояльне населення виконає декілька важливих місій:

– «стримуванні ідей буржуазного світу», що будуть проникати через прикордоння;

– забезпечить підтримку прикордонної охорони у виявленні диверсантів та шпигунів, будівництві прикордонних укріплених районів;

– прикордонні села/колгоспи стануть вітриною для демонстрації досягнення «соціалістичного способу життя»;

– згідно із воєнною доктриною СРСР в умовах війни саме ця територія повинна стати ареною запеклих боїв, що після підходу головних сил Червоної армії перейдуть на територію агресора. Населення забезпечуватиме підтримку оборонних та наступальних боїв армії.

У відповідності із ухвалою ЦК ВКП(б) від 31 жовтня 1934 р. політбюро ЦК КП(б)У вже 3 листопада доручило П. Постишеву, П. Любченку, В. Балицькому та З. Кацнельсону виробити механізм виселення політично неблагонадійних громадян та подати його на розгляд очільників КП(б)У на наступних засіданнях політбюро [4].

На засіданні 9 грудня 1934 р. політбюро ЦК КП(б)У доручило іншій комісії у складі М. Попова (голова), П. Любченка, І. Якіра, В. Балицького, І. Ільїна, М. Василенка спільно із секретарями обкомів прикордонних Вінницької та Київської областей ретельно обстежити місця компактного проживання німецького та польського населення. Вище політичне керівництво УСРР особливо наголошувало на пильному вивченні «політичного обличчя» керівного складу районів, де повинна була розпочатися операція. Від їх відданості «справі Леніна – Сталіна», оперативності, організаторських здібностей залежав успіх депортації.

Обласні комітети партії зобов'язали направити в прикордонні райони своїх працівників для роз'яснення місцевому населенню, що «радянська влада не потерпить спроб антирадянської діяльності або агітації і не зупиниться перед тим, щоб відмовити в праві проживання в СРСР чи вишле всіх осіб, які відносяться нелояльно до Радянської влади у віддаленні місця СРСР» [5].

Політбюро ЦК КП(б)У 20 грудня 1934 р. ухвалило постанову «Про переселення з прикордонних районів». Партійні очільники вирішили направити в окремі райони та групи районів (в залежності від масштабності запланованого виселення – всього 22 райони Київської та Вінницької областей) спеціальні комісії на чолі з членом ЦК КП(б)У у складі представників НКВС УСРР та Українського військового округу. Їм доручалося у декадний термін з'ясувати кількість і скласти поіменні списки антирадянських елементів, які підлягали виселенню; визначити села, що знаходилися поблизу військових об'єктів (укріплення, склади, стратегічні мости, залізниці, шосе тощо), з яких частково або повністю буде виселено контрреволюційні елементи; в інших прикордонних районах, зокрема, з компактным проживанням німецького та польського населення, намітити села, з яких повинно бути виселено одноосібників, які «злісно не виконували зобов'язань перед державою», колгоспників, яких, на думку керівництва ЦК КП(б)У, не можна вважати політично благонадійними в умовах прикордонної смуги [6]. Згідно плану у райони Дніпропетровської, Харківської та Одеської області відрядили 20 працівників ЦК КП(б)У аби з'ясувати на місці, яку кількість «політично неблагонадійних сімей» були спроможні прийняти, надати житло та забезпечити роботою ці регіони.

В рамках цієї постанови Київський (І. Ільїн та М. Василенко) і Чернігівський (П. Маркітан і С. Загер) обкоми партії зобов'язувалися надати до ЦК КП(б)У практичні пропозиції щодо завербування та переселення в прикордонні райони 4-х тисяч сімей колгоспників-ударників та демобілізованих червоноармійців. Саме вони повинні були стати основою зразкових колективних господарств, що повинні були свідчити про перемогу соціалістичного способу життя.

Водночас лояльні переселенці повинні були стати певним сегментом у реалізації воєнної доктрини на радянському прикордонні. Зокрема, програма розгортання нових частин РСЧА,

запланована вищим партійно-радянським керівництвом СРСР на другу половину 1930-х рр., вимагала значних вільних територій для дислокації укріплених районів, військових містечок, навчальних полігонів, складів у прикордонних регіонах. Так, на вимогу наркомату оборони політбюро ЦК КП(б)У рішенням від 23 січня 1935 р. дозволило керівництву Новоград-Волинського району збільшити контингент переселенців на 130 господарств, повністю звільнивши таким чином с. Лубчицю для дислокації стрілецької дивізії [7]. А 20 травня 1935 р. – через два місяці після завершення депортаційної операції, політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову про передачу військовому відомству будівель, що залишилися після сімей переселених в тиллові райони [8].

Одночасно із розгортанням нових військових частин в районах вже звільнених від «політично неблагонадійних сімей» було розпочато грандіозне, за своїми масштабами, будівництво укріплених районів (УР). Укріплений район є військовим формуванням, що займав 100 – 180 км по фронту, 2 – 5 км в глибину. УР являє собою складну систему залізобетонних і деревоземляних споруд, вогневих рубежів. За свідченням генерал-полковника О. Шебуніна (учасника будівництва) за три роки лише у Проскурівському УРі (один з «депортаційних районів») побудовано понад тисячу залізобетонних споруд, значну кількість підземних бетонованих галерей, ходів сполучень тощо [9].

Для дотримання військової таємниці, ЦК КП(б)У зобов'язало райкоми партії заселяти будинки, що знаходяться поряд з військовим будівництвом, спорудами укріпрайонів найбільш перевіреними колгоспниками – ударниками з числа «зворотних переселенців» [10]. Крім того, перевірені колгоспники-ударники та демобілізовані червоноармійці мали стати резервом для Червоної Армії у прикордонних боях. Водночас, серед такого населення розвідкам сусідніх держав було важко розгорнути агентурні мережі.

За результатами роботи комісії М. Попова політбюро ЦК КП(б)У 2 січня 1935 р. ухвалило постанову «Про переселення 8000 господарств із прикордонної смуги», а 7 січня створило нову комісію у складі Шелехеса (голова) Паперного, Сідерського, Александровського, Сидоренка, Зоріна, Левицького (члени комісії). Саме ця комісія повинна була координувати проведення депортації. Вже 10 січня 1935 р. секретарям Дніпропетровського (Хатаєвичу), Донецького (Саркісову), Харківського (Демченку) обкомів КП(б)У була надіслана телеграма за підписом голови комісії Шелехеса та секретаря ЦК КП(б)У Попова про організацію прийому сімей із прикордонних районів Київської та Вінницької областей [11].

Алгоритм та остаточна кількість контингенту для депортації було затверджено у постанові політбюро ЦК КП(б)У від 23 січня 1935 р. «Про переселення із прикордонної смуги 8300 господарств у зв'язку із оборонними міркуваннями і про переселення у прикордонні райони 4000 сімей кращих колгоспників Київської та Чернігівської областей» [12].

Початок операції був визначений на 20 лютого 1935 р. Для організації роботи політбюро ЦК КП(б)У вирішило направити 50 працівників секретаріату ЦК у розпорядження Київського та Вінницького обкомів КП(б)У; у розпорядження районних комісій та комісій ЦК відряджалися 150 районних та обласних працівників. Загальне керівництво по депортації у Київській області було покладено на комісію у складі Ільїна, Василенка, Розанова, Орлова, Ломаки; у Вінницькій області – Чернявського, Триліського, Соколінського, Квятека, Піонтковського.

Після отримання директиви місцеве керівництво негайно приступило до створення районних комісій по виселенню «політично неблагонадійних сімей» у складі секретаря районного комітету партії, голови районного виконавчого комітету, представника ЦК і начальника районного відділу/відділення НКВС. Такий кадровий склад районних комісій повністю забезпечував весь об'єм масово-політичної роботи, охорону «революційного

порядку», доставку депортованих, майна, реманенту і продовольства на станцію, їх санітарне обслуговування, ветеринарну обробку худоби тощо. До роботи залучалися шляхом партійної мобілізації сотні комуністів і комсомольців.

Загалом як підготовка, так і проведення депортації мали яскраво виражений характер військової операції. Починалося все із складення поіменних списків господарств, що підлягали виселенню. Формувався також і резервний список, на випадок, коли з основного списку окремі господарства не будуть затверджені обласним керівництвом.

Починаючи з 13 лютого (за 7 днів до завантаження сімей в ешелони) місцеві керівники повинні були попередити селян про «переселення». Агітатори мали роз'яснити людям, що вони переселяються у віддалені райони як такі, що «не проявили себе у зміцненні кордонів і колгоспного ладу». Одночасно робився акцент, що держава надала цілий ряд пільг колгоспникам-переселенцям та одноосібникам, якщо вступають до колгоспу. Серед них зняття боргів за минулі роки по сільгосподатку, обов'язкових держзаготівель, страхових платежів, повне звільнення на новому місці від податків, заготівель та зниження на 50 % страхових платежів на 1935 р.

Відповідно до постанови ЦК КП(б)У колгоспи повинні були обов'язково розрахуватися із своїми членами за вироблені трудові і передані одноосібниками посіви. Держава надавала можливість везти з собою особисте майно, продовольство та худобу. Якщо збіжжя було багато, то переселенці мали його здати в місцевий відділок «Заготзерно» і відповідно до виданих довідок отримати на новому місці своє зерно.

На станціях завантаження був налагоджений чіткий облік депортованих та їх майна. Коменданти ешелонів приймали сім'ї та вантаж за списком. Кожен ешелон орієнтовно мав перевезти близько 100 сімей. Для охорони громадського порядку і майна наркоматом внутрішніх справ виділялося 10 – 12 чол. озброєної охорони, що підпорядковувалася начальнику поїзда.

Крім того, в його розпорядженні знаходився лікар і медсестра з необхідними медикаментами. На військове відомство покладалося забезпечення ешелонів харчуванням на кошти, що виділялися Радою Народних Комісарів.

Типовим прикладом підготовки до депортації стала робота у січні 1935 р. Жмеринського райкому КП(б)У. У відповідності із директивами ЦК КП(б)У в районі склали списки 250-ти господарств, що підлягали депортації та резерву в кількості 50-ти господарств. Керівництво підготовкою і проведенням виселення поклали на «четвірку» в складі секретаря РК КП(б)У Кримського, голови РВК Діденка, начальника районного відділу НКВС Сівакова і голови комісії ЦК Кілерога. У села району, з яких мало відбуватися переселення, направили 13 уповноважених та 52 помічники із числа районного партійного активу. Актив виїхав на села під приводом перевірки роботи з підготовки посівної кампанії.

Але забезпечити контроль готових до переселення 210-ти господарств виявилось наявними силами неможливо. Тому рішенням райкому партії від 29 січня 1935 р. на підготовку депортації виділили додатково ще 89 осіб із числа активу [13].

Попередні роки свідчили, що в екстремальних випадках частина селян або втікали за кордон, або намагалися це зробити. Тому «обласна комісія із виселення політично неблагонадійних осіб з прикордонної смуги» 15 лютого 1935 р. вирішила направити в пункти переселення 14 оперативних працівників УНКВС по Вінницькій області. Також до сіл, що знаходилися в 7,5-кілометровій прикордонній зоні, направлялися оперативні групи прикордонних загонів. Оперативні групи міліції у складі 135-ти осіб мали контролювати обстановку у населених пунктах. На посилення захисту кордону відправлялися додаткові маневрені групи загонів особливого призначення і навчальні підрозділи Червоної Армії. У м. Вінниці створювалася резервна група в складі 100 осіб. Під виглядом підтримки порядку в дорозі та охорони майна «переселенців» депортовані

супроводжувалися до залізниці охороною з активу та міліції [14].

Відповідно до згаданої постанови на місце «політично неблагонадійних сімей» мали переселитися 4000 сімей колгоспників-ударників та демобілізованих червоноармійців. Тому ЦК КП(б)У зобов'язало секретарів райкомів партії та голів райвиконкомів під їх особисту відповідальність забезпечити збереження житлових приміщень і присадибних ділянок сімей, що виїхали в глибинні райони республіки. Місцеві органи повинні були взяти під охорону кожен будинок і господарську будівлю. Право знесення будівель надавалося лише наркомату внутрішніх справ та військовому відомству.

Вищим партійно-радянським керівництвом було затверджено 39 районів України, куди переселялися «правобережні» господарства: 9 – в Харківській, 14 – в Дніпропетровській і 16 – в Донецькій областях. Окремо в постанові були обумовлені місця розселення німецьких сімей – Сватівський, Троїцький, Покровський, Лозно-Олександрівський, Білолуцький, Двурічанський райони Харківської і Донецької областей, польських – райони Старобільщини і північно-західні місцевості Дніпропетровщини. Депортованих представників польської громади розселили у районах Старобільщини, де проживало, здебільшого, українське населення. Але у цих районах ніколи компактно не проживали поляки і тому не було досвіду співжиття. Цілком вірогідно, що політичне керівництво радянської України сподівалося на можливу україно-польську ворожнечу. Остання унеможливлювала тісні побутові взаємозв'язки між українцями та поляками і посилювала ефект ізоляції польської громади. Але проявів таких конфліктів поки в архівних документах не виявлено.

В областях, куди проводилася депортація, були також створені обласні та районні комісії по розміщенню господарств «переселенців» у складі секретаря обкому (райкому), голови облвиконкому (райвиконкому), начальників обласного (район-

ного підрозділу) УНКВС та обласного (районного) земельного управління. Їх завдання полягало у розробці планів розміщення переселенців із урахуванням економічних, політичних, військових потреб. В обов'язки згаданої комісії входило і безпосереднє керівництво процесом працевлаштування, поселення переселенців у відведених для них місцях.

У працевлаштуванні переселенців простежувалася обов'язкова для радянської доби «класова» тенденція. Колгоспникам і бажаючим вступити у колективне господарство, відводилися у власність найкращі будівлі, надавалися різноманітні кредити та позички. В той час як одноосібники отримували житло лише в тимчасове користування.

Всього відповідно до постанов вищого партійного та державного керівництва СРСР та України з 20 лютого по 10 березня 1935 р. із прикордонних районів було відправлено: із Київської області 56 ешелонів (5478 господарств, що складає 26168 ос., 1606 коней, 3908 корів), із Вінницької області – 32 ешелони (2864 господарства, 12828 ос., 1059 коней, 1578 корів). Таким чином, за даними комісії ЦК КП(б)У загалом було відправлено 8342 господарства (38996 ос., 2665 коней, 5486 корів). Водночас, за даними НКВС УСРР загалом було відправлено 8329 господарств; із них українських – 3434 сімей, поляків – 2866, німців – 1903, інших – 126. За соціальним складом: куркульських – 1155 сімей, одноосібних – 3725, колгоспних – 3396, інших – 53.

Із 88 ешелонів на 13 березня 1935 р. було розвантажено у Дніпропетровській області 34 ешелони (3118 господарств, 14524 ос., 1241 кінь, 2142 корови), Донецькій – 31 ешелон (3044 господарств, 14083 ос., 768 коней, 1823 корови), Харківській – 23 ешелони (2180 господарств, 10389 ос., 656 коней, 1521 корова).

У відповідності з постановами ЦК КП(б)У від 20 грудня 1934 р. та 23 січня 1935 р. у прикордонній смузі переселялися «політично надійні» колгоспники-ударники Київської та Черні-

гівської областей. Всього з 10 по 23 березня 1935 р. було відправлено 59 ешелонів: із Київської області – 26 (2008 господарств, 8103 ос.), із Чернігівської – 33 (2001 господарство, 8328 ос.). На 25 березня 1935 р. у прикордонних районах Київської області розвантажалося 42 ешелони (2993 господарства, 12214 ос.), Вінницької області – 17 ешелонів (1016 господарств, 4217 ос.) [15].

На станціях розвантаження ешелони з ударниками зустрічало керівництво районів, яке керувало розміщенням переселенців по селах району. Більшість будинків, куди вселялися колгоспники, були вже відремонтовані і прикрашені, підвезене паливо. В окремі сільради організували роботу так, що переселенців у будинку вже чекала тепла вечеря. Для потреб колгоспників-ударників місцеві споживчі кооперативи забронювали різноманітні промислові товари, керосин, сіль, мило тощо.

Однак, подібні кроки не впливали на загальні риси депортаційної політики очільників більшовицької партії. Загалом, у «операції» початку 1935 р. простежується певне змішання рис депортації. Так, П. Полян визначив різновиди депортації:

– пов'язана із зовнішньополітичними імпульсами (депортації іноземних громадян, радянських громадян – представників тих народів, що є титульною нацією у держав-сусідів СРСР чи «ворожих держав». Виходячи із проголошеної доктрини – «СРСР у кільці ворожих держав», радянська держава або ворогувала, або знаходилася у стані війни. Депортації у такій ситуації мали превентивно-профілактичний характер. Класичні приклади таких депортацій «польська», «фінська», «корейська»;

– породжені внутрішньополітичними причинами. Це стосувалося народів, які по-перше, що не мали «титульної держави» за кордоном; по-друге, депортація представників цих народів зумовлена внутрішньополітичними причинами, зокрема, «політична неблагонадійність» цих народів [16].

У депортації початку 1935 р. простежуються обидва різновиди. Зокрема, виселялися як представники народів, із якими

ворогував СРСР (німці та поляки), так і українці, які були титульною нацією радянської України. У даній операції їх об'єднав чинник «політичної неблагонадійності».

Подальша доля представників польської громади на Донбасі виявилася трагічною. Під час «Великого терору» 1937 – 1938 рр. переважна більшість «спецпереселенців»-поляків була арештована і фізично знищена.

Станом на 10 січня 1938 р. УНКВС по Донецькій області із початку «польської операції» (20 серпня 1937 р.) було арештовано 4021 ос., із них «розкрито 98 шпигунсько-диверсійних резидентур у промисловості» (714 осіб), «учасників контрреволюційних організацій» – 445 ос., 1228 «контрреволюціонерів-одинаків». Серед арештованих 350 ос. були кандидатами у члени чи членами компартії, комсомольцями.

За висновком начальника УНКВС по Донецькій області Д. Соколинського (він, до речі брав участь у депортації із прикордонної смуги) «ворогів народу» виявили із числа перебіжчиків і дезертирів польської армії – 737 ос., політичних емігрантів – 69 ос., колишніх співробітників Розвідувального управління Червоної армії, які проводили таємні операції у 1920-х рр. на теренах Польщі і були виведенні у запас – 23 ос., контрабандистів і спецпоселенців, понад 2 тис. сімей яких депортували із прикордонної смуги Київської, Вінницької областей і розселили на Донбасі – 1302 ос., «польського контрреволюційного націоналістичного елемента», у тому числі священнослужителі, «костельний актив» і віруючі громадяни – 1017 ос.

Окрім 2849 арештованих представників польської меншини Донбасу, по «польській лінії» репресували 255 білорусів і 541 українця із числа «вихідців із прикордонної смуги» і «галичан».

Компактні групи польської меншини проживали у Маріупольському, Макіївському, Сталінському, Костянтинівському, Орджонікідзевському районах і працювали головним чином у

металургійній і скляній галузях. Чекісти також були впевнені, що організаторами «польської шпигунської мережі» були апостольський адміністратор Москви єпископ Пій Ежен Неве, який у 1936 р. виїхав із СРСР, єпископи Потоцький, Ігнатович, представники посольства в Москві й консульства в Києві та Харкові.

Із загальної кількості арештованих у «справі ПОВ» 2989 осіб працювало у промисловості, із них у вугільній галузі – 991 ос., металургії – 227 ос., машинобудівній – 145, хімічній – 83, військовій – 42 ос., енергетичній промисловості – 27 ос. Поляків-спецпереселенців арештували 1245 ос., із до 500 осіб чекісти визначили як «членів повстанських осередків ПОВ» [17].

Таким чином, вище партійно-радянське керівництво СРСР та України зимово-весняним переселенням 1935 р. розпочало новий етап боротьби з потенційними «ворогами народу», які, в разі нестабільної політичної ситуації, могли загрожувати «радянській владі». В ухваленні рішення про депортацію конкретної особи етнічна приналежність, зокрема, польська, німецька, була одним із головних маркерів «ворожості». Паралельно сталінський уряд вирішував проблеми обороноздатності країни і недостатньої кількості робочої сили у степових районах України.

У подальшому «політично неблагонадійні» громадяни – «спецпереселенці» під час «Великого терору» 1937 – 1938 рр. були арештована й, у переважній більшості, були фізично знищені.

Джерела та література:

1. 65 лет с начала депортации жителей Украины в Казахстан. / Сборник материалов заседания круглого стола (20 ноября 2012 года). Дню Первого Президента Республики Казахстан посвящается / Посольство Украины в Республике Казахстан; Карагандинский государственный технический университет. – Караганда, 2012. – 115 с.; *Ченцов В. В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против

немецкого населения Украины в 1920 – 1930-е годы / Ченцов В. В. – М.: Готика, 1998. – 2008 с.; *Чирко Б.* Нацмен? Значить ворог / Б. Чирко // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – №1/2. – С. 95 – 11; Сталинские депортации. 1928 – 1953. Состав. Н. Л. Поболь, П. Полян. – М.: МФД, 2005. – 904 с.; *Полян П.* Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР / П. Полян. – М.: Изд-во «ОГИ-Мемориал», 2001. 328 с.

2. *Чирко Б.* Нацмен? Значить ворог / Б. Чирко // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – №1/2. – С.104.

3. *Ионин Л. Г.* Культурный шок: конфликт этнических стереотипов / Л. Г. Ионин // Психология национальной нетерпимости. – Минск: 1998. – С. 104.

4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 11. – Арк. 268.

5. Там само. – Арк. 294.

6. Там само. – Арк. 316.

7. Там само. – Спр. 12. – Арк. 68.

8. Там само. – Арк. 173.

9. *Шебунин А. И.* Сколько нами пройдено /А. И. Шебунин. – М.: Воениздат, 1971. – С. 58 – 59.

10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 12. – Арк. 68.

11. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6618. – Арк. 1 – 3.

12. Там само. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 12. – Арк. 62.

13. Держархів Вінницької обл. – Ф. П – 51. – Оп. 1. – Спр. 778. – Арк. 1, 4,5, 7.

14. Там само. – Арк. 50 – 55.

15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6618. – Арк. 1 – 8.

16. Сталинские депортации. 1928 – 1953. Состав. Н. Л. Поболь, П. Полян. – М.: МФД, 2005. – С. 7.

17. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 65. – Арк. 340 – 349.

РЕПРЕСІЇ ПОЛЯКІВ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 30-х рр. ХХ ст.

Без критичних оцінок, як позитивних, так і негативних уроків минулого, без пізнання істини будь-яке суспільство неспроможне позбутися згубних рецидивів своєї історії, до яких, зокрема, належать масові політичні репресії ХХ ст.

Дуже важливо, що в суверенній Україні значно зріс інтерес до тих сторінок радянських часів, які раніше замовчувалися. Це закономірно. Адже правдивість досліджень минулого визначається відкритістю суспільства. Через аналіз подій утверджується об'єктивна оцінка історичних обставин, а це дає можливість переосмислити пережиті країною роки, ліквідувавши «білі плями». До таких, прихованих проблем, відносяться проблеми репресивної політики тоталітарної більшовицької держави 1920-х – 1930-х рр.

З проголошенням влади більшовиків, репресії за політичними мотивами стали буденним явищем. До контрреволюціонерів відносили усіх, хто перебував в опозиції до неї. Погляди на терор, репресії, примус розцінювалися керівництвом ВКП(б) та КП(б)У як максимально ефективні засоби у вирішенні багатьох політичних і економічних завдань. Так, одразу ж після «завоювань Великого Жовтня», насильницька політика «Червоного терору», яку здійснювала нова влада з 1918 р., навіть не приховувалась. Навпаки, прізвища розстріляних «контрреволюціонерів» постійно публікувалися на шпальтах щотижневого видання ВЧК «Червоний терор», переслідуючи, насамперед, мету залякування населення [1].

В цей час у колишній російській імперії з'являються перші концтабори, створені за ініціативою «робітничо-селянського» уряду. Зокрема, В. Ленін у 1918 р. писав: «Необхідно провести

нешадний терор проти куркулів, попів і білогвардійців; сумнівних закрити в концентраційні табори поза містом» [2]. На Вінниччині перші концтабори були створені у 1920 р. – одразу ж зі встановленням більшовицької влади [3].

У зв'язку з посиленням «Червоного терору», значно зросла кількість розстрілів ні в чому невинних людей, для цього влада організувала так звані «трійки» з особливими повноваженнями. Так, у квітневій 1921 р. постанові РНК УСРР «Про діяльність надзвичайних трійок» наголошувалося, що таким трійкам надано право розстрілу повсталих селян та інших ворожих осіб безпосередньо у населених пунктах, де вони діяли [4]. Всього впродовж 1919 – 1930 рр. органами ВЧК – ОГПУ було розстріляно близько 2,5 млн. «контрреволюціонерів, саботажників та ін.» [5].

З початку 1930-х років населення країни масово звинувачували ще й у активній антирадянській діяльності в ході будівництва комуністичного суспільства: реалізації планів індустріалізації, колективізації тощо або в потенційних ворожих намірах до влади. Такі особи отримували тавро «вороги народу» і негайно піддавалися репресіям. Зокрема, вимога репресій аж до вищої міри покарання щодо контрреволюційних елементів – «ворогів народу» містилася в постанові ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. У ній помилки при проведенні національної політики розглядалися як одна з причин провалів у сільському господарстві [6].

Серед національних меншин у першу чергу ворожими вважалися ті, які представляли держави, що проводили антирадянську політику та мали з СРСР спільні кордони. Першим під жорна масового терору в Україні потрапило польське населення. Більшовицьке керівництво, після поразки червоних військ під Варшавою у 1920 р., постійно висвітлювало Польшу як найбільш потенційного ворога. Тоді в полон до поляків потрапило понад 150 тис. червоноармійців, тисячі із них загинули в польських таборах для військовополонених [7].

Особливо посилили антипольську політику в СРСР події першої половини 1930-х років у Європі: прихід до влади нацистів у Німеччині та громадянська війна в Іспанії. Сталінський режим патологічно боявся «п'ятої колони», тобто – внутрішнього противника в умовах підготовки до європейської війни.

Ці обставини значно прискорили розправу над поляками, німцями, румунами, прибалтійськими народами та ін., які проживали в Україні, зокрема, у прикордонних районах Поділля. Так, листопадовий 1933 р. пленум ЦК КП(б)У зобов'язав Вінницький обласний комітет партії значно посилити «політичну роботу серед польського та німецького населення» [8].

У 1934 р. більшовики знову вдалися до розгортання масштабних репресій поляків, у зв'язку зі справою «Польської організації військової», сфабрикованої ще раніше, на початку 1920-х рр.

Необхідно зазначити, що 1934 р. став переломним на шляху централізації репресивно-каральної системи в країні. Постановою ЦВК СРСР від 10 липня «Про утворення Загальносоюзного народного комісаріату внутрішніх справ СРСР» ОДПУ було реорганізовано в ГУДБ (Головне управління держбезпеки), яке увійшло до Наркомату внутрішніх справ. У його складі діяла так звана «Особлива нарада», якій дозволялося проводити в адміністративному порядку висилку, заслання та засудження у концтабори [9].

Після вбивства С. Кірова, 1 грудня 1934 р. за ініціативою Й. Сталіна були прийняті ще дві постанови ЦВК та РНК СРСР, у яких зазначалося, що органам НКВС необхідно слідчі справи завершувати впродовж 10-ти днів і одразу здійснювати виконання смертних вироків [10].

9 грудня 1934 р., виконуючи наказ сталінського керівництва про усунення вздовж західного кордону «контрреволюційних елементів», ЦК КП(б)У ухвалив рішення про виселення польського та німецького населення з прикордонних районів України. 20 грудня 1934 р. у 24 райони республіки були направлені

представники – уповноважені НКВС для складання у тижневий термін списків осіб, які підлягали депортації як антирадянські елементи. До них віднесли також неблагонадійних колгоспників та одноосібників, які не виконали зобов'язань перед державою [11].

В авральному порядку на місцях склалися списки «антирадянських елементів» та «контрреволюціонерів», яких влада прирекла на виселення. Впродовж 1935 – 1936 рр. відбулося кілька періодів масових депортацій і польського населення з Вінницької області, а саме:

23 січня 1935 р., виконуючи чергову постанову ЦК КП(б)У «Про виселення з прикордонних районів 8 300 господарств з оборонних міркувань і про переселення до прикордонних районів 4 000 найкращих колгоспників з Київської та Чернігівської областей», співробітники НКВС примусово депортували з Вінниччини 12 828 осіб [12].

16 жовтня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про переселення 1 500 польських родин з прикордонних районів». Владні структури області, реагуючи на нову постанову, визначили першу групу переселенців з області до Казахстану у кількості 2 250 родин. Найбільше поляків було вислано із сіл Поляхового, Кузьминець, Котюржинець, Великого та Малого Лазучина, Новоставець та ін. Зокрема, із Малого Лазучина депортували 600 поляків, що становило половину його населення [13].

25 листопада 1935 р. українське партійне керівництво знову прийняло рішення про виселення за межі України польських та німецьких родин, але вже у кількості 6 – 7 тис. [14].

28 квітня 1936 р. вийшла ще одна постанова ЦК КП(б)У «Про виселення з УСРР і розселення в Карагандинській області Казахської РСР 15 000 польських та німецьких господарств». Всього протягом 1935 – 1936 рр. з постійних місць проживання було виселено на Схід близько 100 000 поляків, з них 60 000 до Казахстану [15].

У 1937 р. польське населення вже не виселяли (впродовж цього року за межі України були вислані тільки 219 осіб німецької національності) – поляків розстрілювали або відправляли у концтабори. Так, лише з 2 червня 1937 р. по 15 січня 1938 р. по справі «Польської організації військової» каральні органи заарештували в Україні 44 163 громадян, 30 017 – були поляками: на заслання відправили 4 696 осіб, інших – 25 321 людину – розстріляли [16].

У 1938 р. кількість розстріляних громадян польської національності зросла до 50 000 осіб [17].

Масові репресивні операції, за задумом «вождя народів», повинні були завершити 20-річну боротьбу з «соціально-ворожими елементами» і потенційною «п'ятою колоною» в СРСР. Більшовицькі лідери не могли чітко визначити ознаки «ворога», які протягом цих років постійно змінювалися внаслідок тактичної політичної і економічної необхідності. Тому в радянські концтабори направлялись нові й нові соціальні та національні групи населення, значна частина громадян знищувалась фізично [18].

Основна роль у боротьбі з «ворогами народу» відводилася органам НКВС. На нараді керівників НКВС 18 березня 1937 р. нарком М. Єжов заявив: «Нам потрібні чистки, чистки й ще раз чистки...» [19].

Політбюро ЦК ВКП(б) 2 липня 1937 р. у постанові «Про антирадянські елементи» запропонувало каральним органам заарештовувати активних «контрреволюціонерів», розглянути їхні слідчі справи на засіданні «трійок» та розстріляти. ЦК ВКП(б) зажадав у п'ятиденний термін подати особовий склад «трійок» та списки осіб для репресій. Персональний склад «трійки» Вінницької області був затверджений 23 липня 1937 р. До неї увійшли начальник УНКВС капітан держбезпеки Г. Гришин, перший секретар обкому КП(б)У В. Чернявський і обласний прокурор О. Ярошевський. Надалі цей склад, з тих або інших причин, змінювався [20].

Функціонування «двійок», також карального позасудового органу, санкціонувалось оперативним наказом НКВС СРСР № 00485 «Про ліквідацію польських диверсійно-шпигунських груп і організацій ПОВ» від 11 серпня 1937 р. [21]. Репресіям підлягали колишні військовополонені польської армії, перебіжчики з Польщі, політичні емігранти, колишні члени польських партій та ін. Слід зазначити, що в 1937 р. в СРСР було розстріляно навіть п'ять тисяч польських комуністів (з 1938 р. діяльність Польської Компартії взагалі заборонялась) [22].

Розгляд кримінальних справ на представників національних менших та винесення позасудових вироків, зокрема – розстрілів, у переважній більшості здійснювали саме так звані «двійки».

Розстріляли і Стельмашевського Йосипа Степановича, безпартійного – одного з багатьох тисяч поляків, приречених більшовицькою владою на смерть. Прирекли лише за те, що проживав у прикордонній Вінниччині, а в роки Першої світової війни, захищаючи Батьківщину, став офіцером царської армії. Отже, був «неблагодійним», тобто – потенційним «ворогом народу».

Зі слідчої справи: Стельмашевський Йосип Степанович, 1882 р. н., народився у м. Кам'янець-Подільський, за національністю поляк, службовець, у роки Першої світової війни – офіцер царської армії (прапорщик), освіта середня, працював робітником Уладівського спиртового заводу на Вінниччині. Сімейний стан – одружений: дружина – Тетяна-Евеліна Людвигівна, 1895 р. н., діти: син Максим – 20 р., син В'ячеслав – 15 р., дочка Кіра – 13 р., дочка Тетяна – 12 р., дочка Римма – 8 р., син Ростислав – 5 р., син Мирослав – 1 р. Заарештований 8 січня 1938 р., вирок про вищу міру покарання винесено «вищою двійкою» 9 лютого 1938 р. за ст. 54-п.6, 54-п.10 КК УСРР, розстріляний 28 лютого 1938 р. у м. Вінниці, реабілітований 21 січня 1961 р.

Вчитуючись у матеріали архівної справи за № 11101 репресованого Йосипа Степановича, батька сімох дітей, якому виповнилося на той час вже 55 років, розумієш, що означало людське життя для сталінського політичного режиму, дійсно, смерть мільйонів людей для сталіністів була лише статистикою.

Заарештували Йосипа Стельмашевського 8 січня 1938 р. Постанова на арешт Хмільницького районного відділу НКВС з'явилась тільки через три дні, 11 січня 1938 р., у ній читаємо: «Стельмашевський Й. ярий націоналіст, прибічник фашистської Польщі, серед населення систематично проводить контрреволюційну роботу проти СРСР...» [23].

Приводом для арешту, як і для переважної більшості репресованих, слугували сфальсифіковані матеріали допитів свідків. У вказаній справі це свідчення від 6 січня 1938 р. односельчан і співробітників спиртового заводу Коваля В., Мельникова І., Опанасенка М., Селезняка П. та довідка-характеристика Уладівської сільської ради від 7 січня, у якій, зокрема, зазначалося, що звинувачений має родичів за кордоном [24].

Вже на другий день після появи постанови на арешт, 12 січня 1938 р. ця, надумана районними працівниками НКВС справа, із звинувачувальним висновком (тоді – за № 98 754), була відправлена Хмільницькою районною прокуратурою на поза-судовий розгляд НКВС СРСР [25].

В лютому 1938 р. у Вінницьке обласне управління НКВС надійшла «Виписка із акта рішення Наркома Внутрішніх справ СРСР та Прокурора СРСР від 9 лютого 1938 р., протокол № 926, про розстріл Стельмашевського Йосипа Степановича» [26].

Так звана «вища двійка», яка у той час складалася із Наркома Внутрішніх справ М. Єжова та Прокурора СРСР А. Вишинського, винесла смертний вирок, не розглядаючи матеріалів справи у суді. І таких вироків у добу «Великого терору» виносилося тисячі – щоденно.

28 лютого 1938 р. в 24.00 вирок було приведено до виконання у Вінницькій в'язниці. Родину про це, звичайно, не сповістили...

Фальсифікація матеріалів справи органами НКВС виявилася під час «хрущовської відлиги» в ході реабілітації жертв сталінського режиму, коли у травні – червні 1960 р., на запит доньки репресованого – Кіри Йосипівни Стельмашевської, відбувся перегляд справи її батька [27]. Так, М. Опанасенко і П. Селезняк відмовляться від своїх попередніх свідчень, стверджуючи, що вони підписали протоколи їхнього допиту в 1938 р. не знаючи змісту документів. Їм не дали прочитати текст. Двох інших свідків В. Ковалю та І. Мельникова на той час вже не було серед живих [28].

Категорично заперечував на допитах свою причетність до антирадянської діяльності і звинувачень. Незважаючи на тортури, своєї вини Йосип Степанович не визнав, що свідчить про його неабияку мужність. Як правило, переважна більшість заарештованих, зазнавши катувань (дозвіл на застосування «фізичного впливу до ворогів народу» надав ЦК ВКП (б) [29], підписували все, що їм підсовували слідчі.

Протоколи допитів відтворюють події тих кількох січневих днів 1938 р., зокрема:

«Запитання. Ваше соціально-політичне минуле?

Відповідь: з 1902 р. працював переписувачем та рахівником, а з 1915 р. – чиновником акцизного управління м. Курська. З 1916 р. до 1918 р. воював на фронтах Першої світової.

Запитання: коли Ви були у полоні в Німеччині?

Відповідь: полоненим не був.

Запитання: у яких державах Ви були, до і після революції?

Відповідь: ні в одній іноземній країні не проживав.

Запитання: назвіть прізвища Ваших родичів у Польщі та Америці, чим вони там займаються?

Відповідь: родичів, які проживають в іноземних державах, я не маю.

Запитання: Ваші свідчення про відсутність родичів за кордоном брехливі... Вимагаємо дати правдиві свідчення по суті запитання?

Відповідь: ніяких родичів за кордоном я не маю.

Запитання: від кого Ви отримували листи з Польщі та Америки?

Відповідь: я ніколи і ні від кого листів із-за кордону не отримував.

Запитання: дайте детальні свідчення про Вашу шпигунську діяльність, коли і ким Ви були завербовані?

Відповідь: ніколи не займався шпигунством і ніхто мене не завербовував.

Запитання: повідомте нам про Ваші шпигунські націоналістичні зв'язки?

Відповідь: я мав службові і виробничі стосунки із заарештованими за націоналістичну діяльність Сікорським, Табелецьким, Семашко... Увечері, інколи, на квартирі у Сікорського ми грали у преферанс.

Запитання: які розмови контрреволюційного характеру Ви вели під час гри у преферанс з шпигунами Сікорським та Табелецьким?

Відповідь: згадати про, що ми тоді розмовляли не можу, але контрреволюційних розмов не було.

Запитання: нам відомо про Вашу контрреволюційну діяльність... Дайте правдиву інформацію про націоналістичну роботу?

Відповідь: націоналістичною і контрреволюційною діяльністю не займався.

Запитання: Ви говорили на заводі, що поляки в СРСР ніяких прав не мають, як і українці, і комуністи ними крутять, як хочуть?

Відповідь: я таких розмов серед робітників заводу не вів.

Запитання: слідчим відомо, що Ви намагалися зірвати вибори до Верховної Ради СРСР...?

Відповідь: я не брав участі у виборчій кампанії і ніякої під-ривної роботи не проводив.

Запитання: хто з родичів вашої дружини проживає у Польщі?

Відповідь: у Польщі проживає рідний брат моєї дружини Грейц Леопольд Людвикович, який служив у польській армії і після відступу в 1920 р. емігрував до Польщі.

Запитання: нам відомо, що Ви маєте широкі зв'язки з польськими контрреволюційними націоналістичними елементами, а також про те, що Ви з матір'ю дружини двічі переходили кордон з Польщею. Чи визнаєте Ви себе винним у вказаних звинуваченнях?

Відповідь: я визнаю свою провину лише в тому, що у родинних стосунках із своєю тещею Софією Андріївною, яка двічі переходила кордон з Польщею, щоб зустрітися там зі своїм сином, адвокатом. Про це я довідався від своєї тещі дещо пізніше. Але ніякої контрреволюційної діяльності я не вів. Підтверджую, що працював акцизним чиновником та дослужився до чина прапорщика царської армії під час війни.

Записано з моїх слів вірно, мені прочитано, у чому і підписуюсь» [30].

Незважаючи на абсурдність звинувачення, що після повернення з Польщі в 1927 р. Грейц Софія Андріївна впродовж двох тижнів проживала на квартирі у свого зятя, де розмови велись антирадянського спрямування і той факт, що підозрюваний винним себе у контрреволюційній, націоналістичній та шпигунській діяльності не визнав, у «Звинувачуваній постанові» Хмільницького районного відділу НКВС від 12 січня 1938 р. констатувалося, що Стельмашевський Й. С. є соціально небезпечним [31].

Слід обумовити, що у добу «Великого терору» людей розстрілювали за шпигунство, не лише на користь польських розвідок, а й японських, німецьких, румунських та ін. Так, у документальних джерелах Галузевого архіву СБУ зафіксовано,

що протягом лише 1937 р. за шпигунство на користь іноземних держав були репресовані представники таких національних меншин СРСР: поляків – 44 163 особи, німців – 15 026, румунів – 5 915, греків – 4 237, латишів – 1 743, євреїв – 741... За співпрацю з японською розвідкою – 881 особа... Дружин зрадників – 7 181... У вказаному році – 183 383 «ворогів народу» (на 19 118 осіб справи ще не розглядалися) [32].

Всього впродовж 1930-х років жертвами сталінського режиму стали біля 10 мільйонів громадян України (враховуючи й жертв Голодомору) [33].

Про долю свого батька Кіра Йосипівна довідалася 20 червня 1960 р., їй про це повідомили працівники Вінницької обласної прокуратури [34]. Але ще цілих півроку тривали дізнання в ході перегляду справи репресованого Стельмашевського Й. С.

21 січня 1961 Верховний суд України виніс свою ухвалу, у ній констатувалося: «Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки... Постанову НКВС СРСР та Прокуратури СРСР від 09 лютого 1938 р. скасувати, справу стосовно Стельмашевського Йосипа Степановича за відсутністю складу злочину – припинити!» [35].

Славні покоління нащадків Йосипа Степановича проживають сьогодні у багатьох куточках Європи, зокрема, і на Поділлі. Дякуючи Богу, Тетяна-Евеліна Людвигівна – дружина репресованого, зуміла у надзвичайно тяжких умовах та постійній небезпеці (від 15 серпня 1937 р. діяв ще й оперативний наказ НКВС за № 00486 «Про репресії дружин зрадників... та дітей віком більше 15 років») [36] зберегти й виховати дітей і внуків, продовживши рід Стельмашевських. Усі вони свято шанують свого діда і прадіда, на долю якого випали жорстокі випробовування.

Допоки й ми, дослідивши минуле, знаємо і пам'ятаємо – трагічні сторінки історії не повторяться!

Джерела та література:

1. *Подкур Р., Ченцов В.* Документы органов государственной безопасности УССР 1920 – 1930-х годов: источниковедческий анализ / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернополь, 2010. – С. 52.
2. *Місінкевич Л.* Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (XX – поч. XXI ст.). Монографія / Л. Місінкевич. – Хмельницький, 2009. – С. 56.
3. *Нагорний В.* Перший концтабір на території Вінниччини / В. Нагрний // *Тези 15 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції.* – Вінниця, 1996. – С. 55, 56.
4. *Петренко В.* Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду / В. Петренко. – Вінниця, 2008. – С. 72, 73.
5. *Загородній І.* Втрачені покоління / І. Загородній. – Вінниця, 2012. – С. 744.
6. *Григорчук П., Герасимова Н.* Репресії проти польського населення Поділля у 20 – 30-х рр. XX ст. / П. Григорчук, Н. Герасимова // *Україна і Польща: історичне сусідство. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції.* – Вінниця, 2012. – С. 442.
7. *Загородній І.* Втрачені покоління / І. Загородній. – Вінниця, 2012. – С. 185.
8. *Нестеренко В.* Національні відносини на Поділлі у 20 – 30-х рр. XX ст. / В. Нестеренко. – Чернівці, 1988. – С. 12.
9. *Місінкевич Л.* Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (XX – поч. XXI ст.). Монографія / Л. Місінкевич. – Хмельницький, 2009. – С. 92 – 93.
10. Там само. – С. 33, 34.
11. *Калитко С.* Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 1920-х – 30-х рр. / С. Калитко // *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки.* – Хмельницький, 1999. – С. 340.
12. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Вінницька обл., Кн. I. – Вінниця, 2006. – С. 42.
13. *Стасюк І.* Подільських поляків виселяли у Казахстан / І. Стасюк // *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки.* – Хмельницький, 1999. – С. 358.

14. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Вінницька обл., Кн. I. – Вінниця, 2006. – С. 43.
15. *Загородній І.* Втрачені покоління / І. Загородній. – Вінниця, 2012. – С. 186.
16. Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ). – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. 105. – Арк. 11 – 22.
17. *Загородній І.* Втрачені покоління / І. Загородній. – Вінниця, 2012. – С. 187.
18. *Подкур Р., Ченцов В.* Документы органов государственной безопасности УССР 1920 – 1930-х годов: источниковедческий анализ / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернополь, 2010. – С. 110.
19. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Вінницька обл., Кн. II. – Вінниця, 2007. – С. 8.
20. Там само. – С. 9.
21. *Подкур Р., Ченцов В.* Документы органов государственной безопасности УССР 1920 – 1930-х годов: источниковедческий анализ / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернополь, 2010. – С. 293.
22. *Загородній І.* Втрачені покоління / І. Загородній. – Вінниця, 2012. – С. 185.
23. Державний архів Вінницької обл. (ДАВО). – Ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 11101. – Арк. 3.
24. Там само. – Арк. 7, 14 – 20.
25. Там само. – Арк. 21.
26. Там само. – Арк. 24.
27. Там само. – Арк. 27.
28. Там само. – Арк. 46.
29. Україна в добу «Великого терору». – Київ, 2009. – С. 26.
30. ДАВО. – Ф. Р – 6023. – Оп.4. – Спр. 11101. – Арк. 10 – 13.
31. Там само. – Арк. 21, 22.
32. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 31. – Спр. 105. – Арк. 11 – 22.
33. *Петренко В.* Більшовицька влада та українське селянство у 20-30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду / В. Петренко. – Вінниця, 2008. – С. 288.
34. ДАВО. – ф. Р – 6023. – Оп. 4. – Спр. 11101. – Арк. 28.
35. Там само. – Арк. 49, 50.
36. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Вінницька обл., Кн. II. – Вінниця, 2007. – С. 11.

**ПЕРЕВИКОНАННЯ
«ПЛАНУ ПО РОЗСТРІЛАХ»:
ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА
ПОЛЬСЬКОГО НАРОДІВ**

Тридцять роки ХХ століття виявилися вкрай нелегкими, драматичними у долях українського та польського народів. Крім насильницької колективізації, розкуркулення, українцям, що жили на теренах УРСР, довелося пройти через жахіття організованого більшовицькою владою голодомору 1932 – 1933 років, який виявився зовсім не випадковістю. Саме масовий голод Й. Сталін вважав ефективним і цілком прийнятним засобом боротьби з українським селянством як «куркульсько-націоналістичним елементом». Тим більше в умовах, коли прийняття ідеї «класового ворога» звільняло від будь-яких людських почуттів.

За підрахунками відомого подільського науковця, доктора історичних наук І. Г. Шульги лише на Вінниччині в 1932 – 1933 роках від голоду померло 1 669 564 чол. [1]. Інші дослідники називають дещо менші цифрові показники – від 781 574 чол. до 1 227 761 чол. [2]. Для порівняння зазначимо: під час окупації Вінницької області гітлерівськими загарбниками загинуло 204781 чол. цивільного населення [3].

Серед вражених голодною смертю подолян, зрозуміло, була й певна частина мешканців польської національності. Проте загалом поляки, на їхнє щастя, як і на щастя мешканців ще не «возз'єднаної» з СРСР Західної України, не зазнали тоді «згубної дії нищівних природних негараздів», чим пояснювали пізніше причини трагедії деякі партійно-державні високопосадовці, бо відразу ж за зовсім нешироким Збручем сонце чомусь гріло не так спекотно, як на лівому березі ріки-кордону, дощові хмари не скупились на вологу, не було ні ранніх чи запізнілих за-

морозків, не спостерігалось якихось інших примх погоди, що могли б негативно позначитися на врожайності зернових та інших сільськогосподарських культур...

Штучний голод 1932 – 1933 років виявився найжахливішим злочином тоталітарного режиму. Його наслідки дають право вважати голодомор однією з найтрагічніших подій в історії людства. Мученицька смерть мільйонів людей від голоду на теренах найродючіших земель у період, коли не було на це вагомих причин, насамперед природніх катаклізмів, досі вражає кожную мислячу людину.

Таким же жахливим злочином тоталітарного режиму став і так званий «великий терор», від якого цього разу масово потерпіли не лише українці, але й поляки.

Власне, уже в період голодомору почав розкручуватись маховик ще однієї трагедії 30-х років – сумнозвісних сталінських репресій, жертвами яких стали тисячі й тисячі безневинних громадян. Намагаючись перекласти відповідальність за катастрофічні провали економічної політики, що призвели до голодомору в Україні, сталінський режим застосував широкомасштабні репресії проти міфічних «ворогів народу». Тому причини «важкого» стану сільського господарства України партійно-державне керівництво держави бачило в «новій тактиці класового ворога, який змінив своє обличчя», «послабленні класової пильності партійних і радянських організацій» [4, с. 39].

Не оминуло лихо політичних репресій і Подільський край (Вінниччину), які мали свої специфічні риси та котрі сповна намагалися використати сталінські поплічники.

По-перше, Вінниччина була значним сільськогосподарським регіоном, а тому головний удар спрямовувався проти селян, яких звинувачували у саботажі колгоспного будівництва, господарському шкідництві, приховуванні хліба, провокуванні голоду тощо.

По-друге, Вінницька область за своїм адміністративно-територіальним розташуванням – прикордонна. Тому виявився ще один привід для посилення репресій – масовими були звинувачення у шпигунстві, диверсіях, підготовці повстань і заколотів.

По-третє, Поділля здавна було багатонаціональним. Впродовж віків крім українців тут мешкали також поляки, євреї, румуни, молдавани, німці, чехи, росіяни, білоруси та ін. В роки комуністичного експерименту не всі представники нацменшин вписувалися в сценарій формування «єдиного радянського народу». Вони вважалися потенційною «п'ятою колоною», «політично неблагодійними». Як правило, на їхню адресу сипалися звинувачення у так званому «буржуазному націоналізмі», «іноземному шпигунстві», «контрреволюційній діяльності» [5, с. 5]. Недовіра до національних меншин стала цілеспрямованою державною політикою.

Пильна увага більшовицького керівництва була проявлена, насамперед, до польського населення. Партійно-державний апарат ідентифікував поляків-громадян СРСР не інакше як «контрреволюціонерів» і представників «ворожої прикордонної держави».

Окрім геополітичних чинників, надмірна «пильність» зумовлювалась і суб'єктивним фактором. Й. Сталін пам'ятав, що польські робітники та селяни у 1920 р. під час походу Червоної армії на Варшаву проігнорували заклики про «інтернаціоналізм» та «братство по класу» і піднялися на боротьбу з агресором [4, с. 39 – 40].

Згідно перепису 1923 р. на теренах Вінниччини проживало 71670 поляків. Але досить часто тут із «поляками» ототожнювали ще й українців-католиків, представників змішаних шлюбів, осіб, які мали польські прізвища. Владні структури і каральні органи особливо не вникали в такі «дрібниці» [4, с. 39].

Першим кроком наступу на польський етнос стало розгортання боротьби проти існування національних шкіл у краї. Так,

станом на 1935 р. у Подільському регіоні залишилося лише 29 польських шкіл з 6537 учнями [6]. Через три роки в постанові ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» польські школи в черговий раз звинуватили «у позбавленні дітей можливості залучатися до радянської культури і життя» [7]. Як наслідок, польська національна освіта на 1939 р. припинила існування на Поділлі [4, с. 41].

Докладала влада зусилля й до так званої «реорганізації» польських сілрад. Упродовж 1934 – 1935 рр. з сімдесят одної польської сілради на Поділлі злишилося лише дванадцять [8]. Їхній кадровий склад постійно перебував під загрозою арешту, оскільки був переповнений так званими «класово ворожими елементами».

Паралельно із закриттям національних науково-просвітницьких та культурних закладів, чистками національних органів самоуправління вище політичне керівництво СРСР зробило й другий крок – застосувало до «політично неблагонадійної» нації перевірений метод політичного переслідування – депортації (17 грудня 1934 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову про встановлення прикордонного режиму в 11 районах України, що означало очищення їх від «антирадянських елементів») [4, с. 41].

Всього з Вінницької області в Донецьку, Дніпропетровську та Харківську області в лютому – березні 1935 р. вивезено 12828 осіб. У результаті було ліквідовано 2864 індивідуальних господарств [9].

Восени 1935 р. відбулася нова хвиля виселення польського населення з Вінницької області. Політбюро ЦК КП(б)У 16 жовтня 1935 р. ухвалило постанову «Про переселення 1500 польських родин з прикордонних районів». Причини такої акції зазначив у листі до ЦК КП(б)У перший секретар Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявський. «Політична неблагонадійність» польського населення полягала у підозрі шпигунства, колишній участі у контрабандних операціях, наявності родичів, які зали-

шили СРСР, «приналежність до релігійного активу та інший контрреволюційний елемент» [10].

Постанова була реалізована в січні наступного 1936 р., коли з Вінниччини депортували, як і намічено, 1500 польських родин. Проте цього виявилось замало. У травні – червні 1936 р. до Казахстану примусово відправили ще 2 тис. польських господарств [11]. Всього протягом 1935 – 1936 рр. під час «зачистки прикордонної смуги» з Поділля депортували 11635 господарств [12].

Третій крок «рішучого наступу» на «ворогів народу» припав на криваві 1937 – 1938 роки, коли влада розгонула в країні, у тому числі й на Поділлі, широкомасштабні політичні репресії.

30 липня 1937 р. під грифом «Абсолютно таємно» вийшов наказ № 00447 наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова про операцію по репресуванню колишніх куркулів, кримінальних та інших антирадянських елементів, у другому пункті якого йшлося:

«...Согласно представленным учетным данным Наркомами республиканских НКВД и начальниками краевых и областных управлений НКВД утверждается следующее количество подлежащих репрессии: [...]

Винницкая область. По первой категории – 1000, по второй категории – 3000. Всего – 4000 [человек]» [13].

Особи, які потрапляли до першої категорії, підлягали розстрілу. Для збереження ж таємниці майбутніх фізичних розправ начальники райапаратів НКВС інформувалися, що перша категорія намічалася до «суворої ізоляції», друга – до «висилки» [14].

Цим же наказом визначено персональний склад обласної «трійки», яка затверджувала за сфабрикованими справами вироки. Голова «трійки»: Гришин Григорій Аркадійович (справжнє прізвище, ім'я, по-батькові: Клювгант Григорій Аронович) – начальник Вінницького управління НКВС. Члени «трійки»:

Чернявський Володимир Ілліч – перший секретар Вінницького обкому КП(б)У, за національністю – єврей; Ярошевський М. О. – прокурор Вінницької області. Секретар – сержант державної безпеки Гольштейн.

Слід також зауважити, що третій пункт наказу № 00447 містить суттєве уточнення:

«...Утвержденные цифры являются ориентировочными...».

Тому завдяки клопотанням керівництва управління НКВС у Вінницької області ліміти збільшилися до 6300 осіб, у тому числі по 1-й категорії – 2200 чол, по 2-й – 4100 чол. На 7 листопада 1937 р. заарештували 5502 особи, з них «трійка» засудила 4633 чол. За вироком цього обласного позасудового органу розстріляли 1592 чол. За національністю арештовані розподілялися наступним чином: українців – 3965 осіб, поляків – 517, росіян – 51, євреїв – 34, німців – 38, чехів – 2, китайців – 1, угорців – 1 [4, с. 47].

Вкрай негативно позначився на долі поляків оперативний наказ № 00485 від 11 серпня 1937 р. «Про фашистсько-повстанську діяльність польської розвідки в СРСР». Станом на 10 січня 1938 р. було засуджено 3845 поляків, з них за першою категорією – 3185 чол, другою – 660.

Співробітники Вінницького обласного управління УНКВС звітували також про розгром «польського контрреволюційного підпілля». Вони наче б то «розкрили» та ліквідували обласну комендатуру «Польської Організації Військової», 5 міжрайонних комендатур, 11 районних комендатур, 103 «боївки». Станом на 11 травня 1938 р. заарештовано 877 осіб [4, с. 48] цих міфічних структур.

Виконуючи та перевиконуючи плани по розстрілах, у шкідництві звинувачували простих колгоспників, які під тиском слідчих зізнавались у найфантастичніших і неймовірних злочинах. Для прикладу наведемо «розкрити» органом НКВС у Погребищенському районі Вінницької області в листопаді 1937 р. «Польську контрреволюційну організацію», до складу якої вхо-

дили дев'ятеро жителів різних сіл, у більшості малограмотні українці. Один з «польських контрреволюціонерів» – Семен Андрійович Крупник, українець, колгоспник містечка Погребище, малограмотний, професія – «хлібороб». Заарештований 15 листопада 1937 р., він вже 17 листопада зізнався, що дійсно є членом польської контрреволюційної організації, «за завданням якої проводив злочинну діяльність, направлену проти радянської влади, сприяв розкраданню колгоспного добра, сів пшеницю дуже рідко з тим, щоб був поганий урожай...». Крім того, «злочинцям» було інкріміновано участь у «Польській Організації Військовій» та мету їхньої діяльності – «відрив України від СРСР і приєднання її до фашистської Польщі». Вони були звинувачені на підставі оперативного наказу № 00485 і розстріляні 15 грудня 1937 р. [15; 4, с. 54].

Під час «великого терору» у 1937 – 1938 рр. управлінням НКВС у Вінницькій області репресовано 20 000 громадян, з них розстріляно 13 475 осіб [4, с. 51]. Серед жертв політичних репресій найбільше (понад 75 відсотків) українців, решта – представники нацменшин, серед яких найбільше – поляків.

У списках розстріляних:

Антонюк Кузьма Андрійович, 1888 р. н., с. Комарівці Барського району, коваль. Розстріляний 1938 р.;

Антонюк Марцин Віцькович, 1903 р. н., с. Польове Барського району, машиніст-тракторист. Розстріляний 1937 р.;

Барон Станіслав Францович, 1893 р. н., уродженець м. Хелм, проживав у м. Бар, освіта вища, дільничний ветлікар. Розстріляний 1937 р.;

Балицький Рафаїл Карлович, 1880 р. н., с. Бригідівка Барського району, одноосібник. Розстріляний 1937 р.

Бевзюк Степан Йосипович, 1897 р. н., с. Окладне Барського району, проживав у с. Балки Барського району. Розстріляний 1938 р.

Бель Олександр Павлович, 1913 р. н., с. Чемериси Барського району, слюсар Барського машзаводу. Розстріляний у 1938 р.

Бемещук Микола Іванович, 1887 р. н., с. Адамівка Барського району, колгоспник. Розстріляний у 1937 р.

Бистрицький Тимофій Миколайович, 1906 р. н., с. Козарівка Барського району, рахівник колгоспу. Розстріляний у 1938 р.

Білінський Іван Леонтійович, 1899 р. н., с. Попівці Барського району, проживав у м. Жмеринці, заступник начальника відділу ст. Жмеринка. Розстріляний у 1938 р.

Білінський Леонтій Миколайович, с. Попівці Барського району, кочегар заводу. Розстріляний у 1938 р.

Біляк Йосип Іванович, 1888 р. н., с. Матейків Барського району, проживав у м. Жмеринці, швець майстерні. Розстріляний у 1938 р.

Блащук Войтко Казимирович, 1885 р. н., с. Мальчівці Барського району, тесля. Розстріляний у 1938 р.

Блащук Войтко Станіславович, 1889 р. н., с. Маньківці Барського району, колгоспник. Розстріляний у 1938 р.

Блащук Михайло Іванович, 1900 р. н., с. Мальчівці Барського району, колгоспник. Розстріляний у 1938 р.

Богданович Йосип Антонович, 1875 р. н., уродженець Австрії, проживав у м. Бар, слюсар. Розстріляний у 1937 р.

Богуцький Адам Францович, 1902 р. н., х. Чемериський Барського району, колгоспник. Розстріляний у 1938 р.

Богуцький Іван Іванович, 1892 р. н., х. Чемериський Барського району. Розстріляний у 1938 р.

Богуцький Ілля Іванович, 1895 р. н., х. Чемериси, одноосібник. Розстріляний у 1938 р.

Богуцький Казимир Іванович, 1895 р. н., теп. с. Чемериське, одноосібник. Розстріляний у 1938 р.

Богуцький Михайло Францович, 1891 р. н., теп. с. Чемериське, колгоспник. Розстріляний у 1938 р.

Бондар Павло Казимирович, 1901 р. н., с. Маньківці Барського району, колгоспник. Розстріляний у 1938 р. (та багато, багато інших).

Серед розстріляних навіть жінки:

Бевзюк Розалія Йосипівна, 1891 р. н., с. Окладне Барського району, безробітна. Розстріляна у 1938 р.

Бельська Софія Ромуальдівна, 1901 р. н., м. Бар, проживала у м. Вінниці, домогосподарка. Розстріляна у 1937 р.

Блащук Павлина Петрівна, 1886 р. н., с. Мальчівці Барського району, колгоспниця. Розстріляна у 1938 р. (та інші).

На цьому фоні дещо пощастило Антонюку Янку Вікентійовичу, 1899 р. н., с. Польове Берського району, теслі колгоспу, Балицькому Францу Антоновичу, 1890 р. н., с. Бригідівка Барського району, одноосібнику, Бацмановському Віктору Івановичу, 1908 р. н., м. Бар, проживав у с. Дзялів Жмеринського району, директору школи, які були засуджені на 10 років ув'язнення у виправних трудових таборах...

Принагідно слід зауважити, що усі згадані безневинні жертви репресій реабілітовані.

А потім настав не менш трагічний 1939-й рік – час початку Другої світової війни, полум'я якої тоді жакливо обпало, насамперед, Польшу.

«Упродовж півстоліття Москва нав'язує світові свою версію Другої світової війни, покладаючи провину виключно на Гітлера та на авторів Мюнхенської угоди – Англію і Францію, приховуючи роль більшовицької імперії та диктатора Сталіна. Ще й сьогодні дискутується проблема, чи була альтернатива у Сталіна в серпні 1939 р., коли в Москві одночасно тривали переговори з англо-французькою військово-дипломатичною делегацією та з представником Гітлера міністром закордонних справ Ріббентропом.

Утім, за іронією долі, відповідь на це питання дав сам Сталін у своєму виступі перед членами Політбюро ЦК ВКП(б) 19 серпня 1939 року, – читаємо, зокрема, у праці українських учених Миколи Литвина та Кіма Науменка «Сталін і Західна Україна. 1939 – 1941 рр.». – Нещодавно виявлений в одному з архівів текст цього виступу, за слушним висловом відомого російського історика Ю. Афанасьєва, «не залишає жодних сумні-

вів щодо агресивних намірів радянського керівництва та його прямої участі у розв'язанні Другої світової війни» [16, с. 21]. Диктатор говорив відверто: «Питання миру чи війни вступає в критичну для нас фазу. Якщо ми заключимо договір про взаємодопомогу з Францією і Великобританією, Німеччина відмовиться від Польщі. Війна буде відвернена... Якщо ми приймемо пропозицію Німеччини щодо укладення з нею пакту про ненапад, вона, звичайно, нападе на Польщу і втручання Франції та Англії в цю війну стане невідворотним. Західна Європа зазнає серйозних збурень і безпорядків». Сталін зробив вибір: «Ми повинні прийняти німецьку пропозицію і ввічливо відправити назад англо-французьку місію. Першою перевагою, яку ми здобудемо, буде знищення Польщі до самої Варшави, включаючи українську Галичину... СРСР буде надавати допомогу нинішній Німеччині. В інтересах СРСР, щоб війна вибухнула між Райхом і капіталістичним англо-французьким блоком. Необхідно зробити все, щоб ця війна тривала якомога довше з метою виснаження обох сторін» [16, с. 73 – 75].

У бесіді з генсеком Комінтерну Г. Дімітровим Сталін ще раз наголосив: «Ми не проти, щоб вони добре побилися й ослабили один одного... Ми можемо маневрувати, підштовхувати одну сторону проти іншої». А щодо Польщі висловився особливо цинічно: «Знищення цієї держави в нинішніх умовах означало б – однією фашистською державою менше! Чи буде погано, якщо в результаті розгрому Польщі, ми розширимо соціалістичну систему на нові території та населення» [17].

У свою чергу Гітлер, виступаючи 6 жовтня 1939 р. в рейхстазі, щодо Польщі висловився не менш зухвало: «На кістках і крові німців та росіян, без усякого врахування історичних, етнографічних і економічних умов була створена ця держава, яка не мала ніякого права на існування» [18].

Пакт Молотова – Ріббентропа був не засобом врегулювання відносин з Німеччиною, а прямою змовою Сталіна й Гітлера, спрямованою на переділ Східної Європи, а отже на нову світо-

ву війну. І першим кроком на цьому шляху стала спільна агресія Німеччини та СРСР проти Польщі [19].

Вранці 1 вересня 1939 р. полчища Вермахту вторглися на її територію. За три тижні німецькі армії здолали опір польських військ [20, с. 552], вийшовши на узгоджені в Кремлі рубежі.

Сталін у цей час дещо вагався із початком агресії, активно шукав прийнятливий привід для реалізації злочинного наміру. Врешті, він знайшовся – офіційна Москва закумуфлювала свою агресію під «визволення українців та білорусів». Саме тоді, напередодні вторгнення, в СРСР розпочалася галаслива кампанія, яка повинна була обґрунтувати це ідеологічно. Першою виступила 14 вересня газета «Правда». У передовій статті «Про внутрішні причини поразки Польщі у війні» вона повідомляла, що головною причиною воєнної катастрофи була неправильна політика Польської держави щодо національних меншин, особливо на східних кресах, де самі поляки становили національну меншину. «Правда» стверджувала, що саме там найсильніше експлуатували селян, панувало гноблення і безправ'я, білий терор з карними експедиціями і польовими судами [21]. Але чомусь до 14 вересня 1939 р. у радянській пресі не виявлялось такої турботи про «братів по крові».

О третій годині ранку 17 вересня заступник наркома закордонних справ СРСР В. Потьомкін зачитав польському послу в Москві В. Гжибовському ноту. В ній повідомлялося: «Радянський уряд віддав розпорядження Головному командуванню Червоної армії дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусії» [20, с. 553].

Польській армії довелося воювати на два фронти. Зазнаючи втрат, вона чинила мужній опір, хоч сили були нерівними.

Заключним актом німецької і радянської агресії проти Польщі був спільний парад німецьких і радянських військ у Бресті. Про нього, зрозуміло, у радянській пресі не повідомлялося.

По завершенні бойових дій у радянських таборах опинилося понад 240 тис. військовослужбовців польської армії. На початку жовтня 1939 р. рядові та унтер-офіцери, які проживали на території приєднаних до СРСР земель, були відправлені додому, а уродженці земель, що перейшли до Німеччини, – передані німецьким властям [20, с. 554]. Та бранців ще залишалося чимало.

Наприкінці лютого 1940 р. керівник НКВС СРСР Л. Берія надіслав у Політбюро ЦК ВКП(б) доповідну записку «Про колишніх офіцерів польської армії, які утримуються в таборах для військовополонених». У ній повідомлялося, що в таборах утримуються 14736 колишніх офіцерів, чиновників, поміщиків, поліцейських, жандармів, тюремщиків і розвідників за національністю на 97 % – поляків, у тому числі 295 генералів, полковників і підполковників. У тюрмах західних областей України і Білорусі знаходилося 18632 заарештованих, з них 10685 поляків. Виходячи з того, що всі вони були «закоренілими, невинуватими ворогами Радянської влади», Берія ставив питання про їх ліквідацію.

Записка обговорювалася на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 5 березня 1940 р. Політбюро ЦК прийняло рішення розглянути в особливому порядку (без виклику заарештованих і без висування звинувачення) справи 14700 офіцерів та інших осіб, що знаходились у таборах, і 11000 осіб польської національності – «членів різних контрреволюційних, шпигунських і диверсійних організацій», що знаходились у тюрмах, і застосувати до них найвищу міру покарання – розстріл. Польських військовополонених почали знищувати з 1 квітня і закінчили у травні 1940 р. [20, с. 555].

Перевиконання «плану по розстрілах» тривало. Тоталітаризм – це завжди море безневинної крові, мільйони передчасних смертей і покалічених доль...

Джерела та література:

1. Шульга І. Г. Голод на Поділлі / І. Г. Шульга. – Вінниця, 1993. – С. 123.

2. Петренко В. І. Трагедія українського селянства / В. І. Петренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія «Історія». – Вінниця, 2003. – Вип. 5. – С. 125.

3. Книга Пам'яті України. Вінницька область. – Т. 1: м. Вінниця, Барський район, Бершадський район / Ред. колегія: Ільчук М. М. (голова), Азаров С. Г., Александров Д. Д., Бранько Я. А., Гальчак С. Д., Давиденко В. Д., Ковальчук В. Т., Конверський В. І. (секретар редкол.), Ложкаршов О. І., Процепко О. Г. (заст. гол. редколегії), Ткаченко А. Д., Ящук Л. П. – Київ, 1994. – С. 11.

4. Васильєв В., Кравченко П., Подкур Р. Політичні репресії на Вінниччині 1918 – 1980-ті роки / В. Васильєв, П. Кравченко, Р. Подкур // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редколегія тому: Гамрецький І. С. (голова), Лациба В. П. (заст. гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Кравченко П. М. (відп. секретар), Баландюк М. Г., Василюк С. М., Гальчак С. Д., Гунько М. М. та ін. / Упорядники: Лациба В. П. (керівн.), Білоконь В. І., Бухін К. Д., Васильєв В. Ю., Завальнюк К. В., Калитко С. Л., Кравченко П. М., Паламар І. Г., Подкур Р. Ю., Струкевич О. К. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 9 – 92.

5. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редколегія тому: Гамрецький І. С. (голова), Лациба В. П. (заст. гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Кравченко П. М. (відп. секретар), Баландюк М. Г., Василюк С. М., Гальчак С. Д., Гунько М. М. та ін. / Упорядники: Лациба В. П. (керівн.), Білоконь В. І., Бухін К. Д., Васильєв В. Ю., Завальнюк К. В., Калитко С. Л., Кравченко П. М., Паламар І. Г., Подкур Р. Ю., Струкевич О. К. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 908 с.

6. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. П – 136, оп. 1, спр. 371, арк. 15 – 16.

7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 255.

8. ДАВО, ф. П – 136, оп. 1, спр. 371, арк. 2.

9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 6618, арк. 1 – 8.

10. *Калитко С. Л.* Політика керівництва компартії щодо польської національної меншини наприкінці 20-х – 30-х років (на матеріалах Вінницької області) / С. Л. Калитко // *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23 – 24 червня 1999 р.)*. – Хмельницький, 1999. – С. 341.

11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 12, арк. 49.

12. *Жезицький В.* Масові депортації населення Поділля (друга половина 30-х років ХХ ст.) / В. Жезицький // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. – 1997. – № 1 / 2. – С. 131.

13. *Юнге М., Биннер Р.* Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения / М. Юнге, Р. Биннер. – М.: АИРО-ХХ, 2003. – С. 88.

14. *Нікольський В. М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. – Донецьк, 2003. – С. 90 – 91.

15. ДАВО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 5895, арк. 45, 47, 118, 145, 150, 154.

16. *Афанасьев А.* Другая война 1939 – 1945 / А. Афанасьев. – Москва, 1996.

17. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 495, оп. 74, д. 517, л. 43.

18. Правда. – 1939. – 7 октября.

19. 5. *Литвин Микола, Науменко Кім.* Сталін і Західна Україна. 1939 – 1941 рр. / Микола Литвин, Кім Науменко. – К., 2010. – С. 3 – 4.

20. *Литвин Володимир.* Історія України: Підручник / Володимир Литвин. – К.: Наукова думка, 2006. – 728 с.

21. Правда. – 1939. – 14 сентября.

ХРОНІКИ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ ПОЛЯКІВ-КООПЕРАТОРІВ НА ВІННИЧЧИНІ У 1935 – 1938 рр.

Зазначимо, що серед понад 40 тис. мешканців Вінниччини, репресованих у роки тоталітаризму, знаходилася певна кількість поляків, які працювали в системі кооперативних установ та організацій краю. На жаль, ще ніхто не визначив точної кількості кооператорів, які загинули від рук ДПУ-НКВС і, тим більше, не спромігся розподілити постраждалих за національним ознаками. У розвідці розглядаються соціально-політичні настрої, які панували в Україні напередодні запровадження етнічних «чисток» у 30-х рр. ХХ ст., а також аналізуються архівні матеріали щодо застосування політичних репресій проти поляків-кооператорів.

Відтак, у середині 30-х рр. ХХ ст. провали в реалізації більшовицької політики індустріалізації, недотримання темпів суцільної колективізації, наявність голоду на селі і продовольчих труднощів у містах та зростаюче незадоволення широких верств населення змусили вище політичне керівництво країни шукати причини власних поразок. По-більшовицькому визнаючи помилки, мотивовані посиленням боротьби світового капіталізму проти СРСР, Й. Сталін і його прибічники висунули декілька ідеологічних міфів, базованих на загостренні класової боротьби всередині країни та присутності «величезної» кількості антирадянських політичних організацій (терористичних, націоналістичних, релігійних), активної контрреволюційної діяльності різного роду «шпигунів», «шкідників». Радянська пропаганда нарекла визначених партією «крайніх» ганебним тавром «ворогів народу», що автоматично ставило перед каральними органами завдання розгорнути в країні небачені політичні реп-

ресії. Більшовики застосовували відомий механізм боротьби з «ворогами народу»: потужна ідеологічна обробка мас, як результат, створення уявного образу «антирадянської людини», запровадження масового терору, шантаж та застосування фізичної сили при проведенні слідчих дій тощо. Низка гучних публічних судових процесів породила невпинно наростаючий масовий психоз боротьби з «ворогами народу»: «колишніх білих», «петлюрівців», «японо-німецько-польських шпигунів», «диверсантів» і «шкідників» тощо. «Вража рука» бачилася у будь-якій сфері життя країни. Доходило до відвертого абсурду, коли кооперативні магазини відмовлялися торгувати «чужою за походженням» ковбасою на кшталт «брауншвейська, краківська, гамбургська» і т. п. Шпальти періодичних видань усіх рівнів рябіли вкрай войовничими закликами: «випікати», «викорінювати», «роздирати», нещадно знищувати всіх («гадів», «іудів» і т. п.). Народ вимагав середньовічних інквізицій для всіх, хто посягав на завоювання диктатури пролетаріату або якимось загрожував життю всенародного кумира Й. Сталіна. До того ж, більшовицька пропаганда, закликаючи до партійного і громадянського сумління, зуміла створити з кожного дорослого громадянина потенційного інформатора, запровадивши інституції робсількорів й різного роду дописувачів («сигнальників») та на законодавчому рівні зазначила кримінальну відповідальність за недонесення. Власне, країна чітко виконувала установку вождя, оприлюднену у доповіді А. Мікояна до 20-ї річниці ВЧК-ГПУ-НКВД, у назві якої красномовна відповідь: «Кожний громадянин – співробітник НКВС» [1, с. 371].

Таким чином, система кадрових чисток, анкетування, паспортний режим тільки для жителів міст і обов'язкова прописка – все це дозволяло легко і швидко виявляти «декласованих елементів», брати їх на облік та вносити у картотеки органів ДПУ-НКВС.

Розстріл 1 грудня 1934 р. С. Кірова поклав початок безпрецедентних за змістом і формою репресій проти власного на-

роду. У день замаху приймається постанова ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». Не даремно цей жахливий документ Р. Конквест назвав «Хартією терору» [2, с. 434]. Зокрема, за цим варварським документом термін розслідування зменшувався до 10 днів, розгляд справ проводився без участі адвоката і прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволялося, вирок виконувався негайно після його винесення. Закріпив право на диявольські знущання над людиною тодішній заст. Генерального прокурора, а в 1935 – 1939 рр. – Генеральний прокурор СРСР, Андрій Януарович Вишинський (в народі його величали «Ягуарович»). Користуючись безмежною довірою генсека (саме йому ще до революції Й. Сталін дав єдину свою рекомендацію для вступу в партію), А. Вишинський ліквідував прокурорський нагляд за слідством, зумів на «науковій» основі переконати вище керівництво країни про непотрібність у судовій практиці дотримуватися вимог «презумпції невинуватості». За його теорією, особисте зізнання арештованого («зізнання – це цариця доказів») та заяви двох свідків достатньо було для винесення вироку («судової оцінки»). У такий спосіб, фактично, був санкціонований дозвіл на застосування фізичної впливу та інших методів «переконання» щодо підозрюваних. Як правило, у переважній більшості випадків під тортурами наступало визнання обвинувачених власної вини. Вищезгадана постанова і низка інших рішень ЦК ВКП(б) дали хід відновленню більшовицьких позасудових органів – так званих «особливих нарад», «трійок», «двійок», «трибуналів» тощо. Так, до складу «трійки» обласного рівня входив перший секретар обкому КПУ(б), обласний прокурор та вища посадова особа управління НКВС. Їм надавалося право на власний розсуд, заочно вирішувати долі занесених до протоколів осіб. У ці роки набули масовості чи не найстрашніші антигуманні злочини: коли панічний страх штовхав людей на зречення своєї віри, роду і походження, діти відмовлялися від батьків, дру-

жини – від чоловіків і навпаки, коли тавро «ворог народу» позбавляло будь-яку людину права на нормальне життя і працю. У такій суцільній підозрілості з почуттям тваринного страху жила багатомільйонна країна під «мудрим» керівництвом «батька всіх народів» Й. Сталіна.

Слід зазначити, що відповідаючи на замовлення керівництва й на тлі драматичних подій Голодомору 1932 – 1933 рр., ДПУ-НКВС сфабрикували масштабну справу так званої «Польської Організації Військової» («ПОВ»). Використовуючи абрєвіатуру колишньої польської організації, що припинила свою діяльність ще у 1921 – 1922 рр., «митці» з НКВС вигадали мету і плани так званих «пеовяків», які, начебто, проводили антирадянську боротьбу, насамперед в Україні. Як зазначають автори публікації «Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920 – 1938 рр.», «режисером» міфічної організації став виконувач обов'язків начальника секретно-політичного відділу (СПВ) Вінницького обласного ДПУ Соломон Брук [3, с. 21]. Це був «видатний» майстер на вигадки щодо структури неіснуючої організації та інших сюжетів з її діяльності. У підсумку чекістська куля і його не минула.

Початок 1935 р. для поляків вилився в нові випробування в зв'язку з реалізацією постанови ЦК КП(б) «Про переселення 8000 господарств з прикордонної смуги». Всього протягом 1935 – 1936 рр. внаслідок «зачистки» прикордонної території Поділля депортували близько 11634 господарств поляків [4, с. 43]. Вважаючи, що мінімально у кожному господарстві було 4 особи, загалом постраждало понад 46,5 тис. поляків, громадян СРСР.

Поштовхом для посилення репресій органів НКВС проти поляків на Вінниччині стало рішення політбюро ЦК КП(б)У 1935 р. про «чистку» польських сільрад від націоналістів та інших антидержавних елементів. Під цим приводом у Вінницькій області 40 польських сільрад реорганізували в українські [3, с. 21].

Восени того ж року було затверджено пропозиції Вінницького обкому про реорганізацію 117 польських шкіл в українські, яку органи місцевої влади за участі НКВС здійснили в 1936 р. [3, с. 32].

Однак для більшості поляків на Вінниччині трагічним став сумнозвісний «Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР № 00485» від 11 серпня 1937 р., згідно якого органи держбезпеки упродовж 20 серпня – 20 листопада 1937 р. повинні були здійснити спецоперацію щодо цілковитої ліквідації місцевих організацій «ПОВ» [3, с. 35]. Ясна річ, що ніяких збройних формувань «пеовяків» на Вінниччині не існувало. Але це не зупиняло учнів С. Брука – капітана І. Морозова і старшого лейтенанта держбезпеки О. Надеждіна перед застосуванням масових арештів поляків у різних сферах життєдіяльності області. Лише за короткий період з 1 липня 1937 р. – по 10 січня 1938 р. чекісти арештували 6930 польських «контрреволюціонерів і шпигунів», понад 40 % з яких були розстріляні [4, с. 49].

Аналізуючи архівні матеріали щодо репресій проти поляків, які працювали в системі споживчої кооперації області, зазначимо, що каральні заходи чекістів у 1937 р. проводилися переважно в рамках згаданого вище наказу № 00485. Тодішнє керівництво обласного відділу НКВС на чолі Г. Морозовим влаштувало масові арешти поляків, інкримінуючи арештованим звинувачення згідно сумнозвісної статті 54 Кримінального кодексу УРСР: від «дискредитації керівників партії та уряду» до участі у «ПОВ». Звісно, всі «злочини» класифікувалися як «контрреволюційна діяльність», яка ставила за мету повалення сталінського режиму в Україні.

Розгляд матеріалів кримінальних справ проти кооператорів-поляків виявив, що найбільшою популярністю користувалися звинувачення в антирадянській пропаганді й агітації, тобто злочини за статтею 54-10 Кримінального кодексу УРСР. Так, завідувач магазину в м. Бар поляк С. Ходзинський полюбляв при-

вселюдно надавати оцінки політичним подіям в країні, іноді висловлювався з критикою щодо асортименту та якості товарів, вироблених в СРСР [5, арк. 3]. Звісно, дані про його антирадянські настрої швидко надійшли до відома місцевого відділу НКВС, що й стало підставою для його арешту. Вже 11.08. 1937 року С. Ходзінського заарештували, але «переконливих доказів» про його «контрреволюційну діяльність» слідчі добути не змогли. Тому справу передали на розгляд Особливої наради НКВС СРСР, яка 22.12. 1937 р. ухвалила постанову про ув'язнення С. Ходзінського терміном 10 років у виправно-трудовах таборах [5, арк. 36].

Подібні випадки політичних репресій проти поляків-кооператорів за антирадянські вислови відбувалися на всій території області. Так, бухгалтер Гайсинської райспоживспілки полька А. Савицька була, як кажуть, «гостра на язик», у розмовах з подругами різко критикувала партійних діячів, зокрема розповідала анекдоти про В. Леніна, порівнюючи його з Л. Троцьким. До того ж, на зауваження, що вона надто худа та їй потрібно звернутися за путівкою на якийсь курорт СРСР, запальна жінка відповіла, що «нехай вони поцілують її в її ССРСР», вказуючи на задню частину тіла [6, арк. 16]. Ясна річ, що «кращі подруги» повідомили «куди слід» і 26 серпня 1937 р. А. Савицьку заарештували. Вона не визнала жодного звинувачення. Але це не стало на заваді для її покарання. Так звана «двійка» в складі керівника НКВС і прокурора СРСР ухвалила: розстріляти. Вже 10 грудня 1937 р. молодій, самотній жінці не стало [6, арк. 27].

Значна кількість кримінальних справ базувалася на даних про участь поляків-кооператорів у різних антибільшовицьких організаціях в роки Української революції 1917 – 1921 рр. Зокрема, у справі польки П. Лужицької, яка працювала рахівником Гайсинської райспоживспілки й також полюбляла критикувати керівництво держави, на наше переконання, вирішальними для ухвалення вироку стали її зв'язки з повстанським загonom А.

Волинця. Крім того, 51-річна Палажка Ромуальдівна висловила незадоволення щодо страти відомих військових М. Тухачевського, І. Якіра та ін. Ясна річ, що для «сигнальників» це вже був «вагомий компромат», і він негайно потрапив до спецслужб Вінницького облуправління НКВС. У процесі слідства її «контрреволюційну діяльність» підсилили «дані» про зв'язки з «бандою Волинця» та службі її братів Олександра і Михайла у військових формуваннях генерала А. Денікіна [7, арк. 18]. Незважаючи на застосування фізичних методів дізнання, П. Лужецька не визнала себе винною. Однак це не зупинило «двійку» в складі керівника НКВС і прокурора СРСР, які 13 листопада ухвалили постанову: розстріляти. Вже через тиждень вирок був виконаний [7, арк. 20].

Варто звернути увагу, що слідчі органів НКВС намагалися кваліфікувати прояви звичайної гостинності як «важкий злочин» проти існуючого державного ладу. Мова йшла про участь поляків у святковій зустрічі українсько-польських військ, що відбувалася в травні-червні 1920 р. на території краю під час чергової війни з більшовицькою Росією. Дійсно, населення Поділля, переконавшись у «привілеях» «комуністичного раю», який їм довелося витримати протягом більшовицької окупації зими – весни 1920 р., з величезною радістю, по-християнськи, з хлібом і сіллю зустрічали своїх визволителів. Звісно, в перших колонах стояли поляки, адже у більшості з них комнезами відібрали майже усю землю та реманент, а червоноармійські продзагони «під віник» реквізували усі продукти харчування. Показовою може стати справа неосвіченого поляка – 37-річного сторожа Комсомольської райспоживспілки (нині с. Махнівка Козятинського р-ну) Л. Данчевського, який у 1920 р. з радістю зустрічав «польських окупантів» і тим проводив «націоналістичну агітацію серед польського населення» [8, арк. 18]. Крім того, в 1931 р. він загрожував підняти на вила уповноваженого сільради, який намагався вивезти останні крихти хліба з його бідняцького господарства. У 1935 р., коли закрили

костьол, набожний сторож влаштував таємні збори релігійної общини [8, арк. 18]. До того ж, виявилось, що чекісти вже «викрили» його рідного та двох двоюрідних братів як «ворогів народу» [8, арк. 18]. На переконання начальника місцевого відділку НКВС Моторіна, зазначених вище «злочинів» було достатньо для того, щоб справу передати на позасудовий розгляд НКВС і прокурора СРСР. Вердикт вищеназваної «двійки» був однозначний: розстріляти. Вирок виконали 24 січня 1938 р. [8, арк. 20].

Слід зазначити, що восени 1937 р. неабиякою популярністю серед мотивів для арештів поляків користувалися звинувачення у «шпигунстві» на користь сусідньої буржуазної Польщі. З цього приводу показовою може стати кримінальна справа інструктора Гайсинської райспоживспілки Й. Зимовського, який був арештований 18 жовтня 1937 р. й відправлений у Вінницю. Там йому оголосили, що він займався «шпигунською діяльністю» на користь Польщі і, перебуваючи членом ВКП(б) 1926 – 1935 рр., передавав шпигунські відомості про «заходи радянської влади, відомі йому, як члену партії» [9, арк. 17]. Аналіз матеріалів кримінальної справи (18 аркушів!) показав, що слідчі НКВС зарахували його до числа «шпигунів» на підставі припущень, надуманих ними. Фактажу для гарного сюжету було достатньо. Так, у 1919 – 1920 рр. Й. Зимовський служив у польському легіоні, потрапив у полон до червоноармійців, змінив прізвище і відмовився повернутися до Польщі. Навіть декілька років (1921 – 1922 рр.) служив в особливому відділі Київського ЧК. Але в зв'язку з перевіркою документів, змушений був звільнитися. Повернувшись до Польщі, у 1923 р. спробував виїхати до Польщі. Однак, у посольстві, ознайомившись з біографічними даними реемігранта, йому відмовили у наданні відповідних документів (поляки також не хотіли повертати на батьківщину колишнього співробітника ЧК). Тоді Й. Зимовський, працюючи у Сквирі, вступив до ВКП(б) і через 3 роки виїхав на Гайсинщину, де сумлінно працював в

авангарді соціалістичного будівництва. Однак, у зв'язку з партійною чисткою, в 1935 р. його виключили з членів ВКП(б), виявивши причетність до польської військової організації. В Гайсині Йосип Францевич працював на посаді інструктора райспоживспілки, як самотній нежонатий чоловік любляв мисливство та, ймовірно, десь за якимось лісовим обідом, бовкнув, що мав знайомство з польськими дипломатами і навіть водив дружбу з деякими з них. Цього було достатньо для його арешту, де в процесі короткого слідства з допомогою відомих засобів переконання він визнав, що являється «шпигуном», завербованим польським консулом ще у 1927 р., і, за його завданням, збирав дані про дислокацію військ і т. п. Яку інформацію, коли, де й кому передавав «шпигунські» дані Й. Зимовський у матеріалах не значилося. У справі не існувало жодного іншого свідчення про причетність до «шпигунської діяльності», крім його особистого «зіння» [9, арк. 17]. Вирок сумнозвісної «двійки» від 13.11.1937 р. був однозначний: розстріляти. Дійсно, 21 листопада Й. Зимовського стратили [9, арк. 18].

Серед кримінальних справ, які фальсифікували чекісти проти кооператорів-поляків, зустрічаються матеріали про так звані «військові групи». Так, в м. Немирові в листопаді 1937 р. органами НКВС був арештований завгосп місцевої райспоживспілки А. Консевич [10, арк. 32]. За версією чекістів, група із 4-х місцевих поляків «займалася підготовкою польського населення до військової боротьби і допомагала Польщі в її намірах захопити Правобережну Україну» [9, арк. 93]. Важко повірити, що безробітний В. Матковський у віці 61 рік розпускав чутки про невідворотність війни між Польщею і СРСР та переконував знайомих і друзів у неминучості поразки Червоної Армії, а з тим і падіння радянської влади. Глибокі сумніви виникають щодо участі інших учасників групи в антирадянській пропаганді, зокрема бухгалтера житлового кооперативу 59-річного А. Дмоховського, 56-річного виконроба райвиконкому Д. Ско-

маровського та 61-річного завгоспа райспоживспілки А. Консевича. Як показали матеріали справи, жодних доказів (листівок, звернень тощо) та засобів для виготовлення прокламацій слідчі не виявили. Утім, внаслідок застосування неймовірних інквізицій з боку місцевих чекістів арештовані себе оговорили, визнавши свою участь у цій міфічній організації. Крім того, виявилось, що всі протоколи були складені слідчими і навіть не зачитувалися, а підписувалися свідками під тиском енкавееців. Єдиний, хто витримав побої і знущання й не визнав себе винним, був В. Матковський. Однак це не зупинило так звану «двійку» в складі керівника НКВС і прокурора СРСР. Санкція їх була однозначна: всіх вищеназваних поляків розстріляти. Вирок виконали у Брацлавській в'язниці в кінці грудня 1937 р. – на початку січня 1938 р. [10, арк. 101 – 104].

На жаль, для родини Консевичів ця трагедія не скінчилася. В процесі слідства чекісти виявили, що син арештованого, Едвард Консевич, також працював у системі споживчої кооперації, при тому обіймав посаду бухгалтера в апараті Вінницької обласної спілки. На переконання чекістів, всі підстави для арешту були, як на долоні: син «ворога народу» не міг бути кращий за батька. Тому вже через день після розстрілу А. Консевича (08.01. 1938 р.) вінницькі оперативники заарештували сина, звинувачуючи його в антидержавній агітації, участі в контрреволюційній організації та саботажі виконання важливих державних заходів. Застосування відомих методів дізнання та фальсифікація протоколів свідків призвели до очікуваних наслідків: Е. Консевич повністю визнав свою провину за статтями Кримінального кодексу УРСР 54-11 і 54-14. За рішенням Наркома внутрішніх справ та прокурора СРСР його розстріляли 13.02. 1938 р. [11, арк. 32].

Подібні звинувачення були висунуті поляку-кооператору П. Чайковському, який працював бухгалтером споживчого товариства в с. Чемериське Барського р-ну й утримував 3-х неповнолітніх дітей. Тут місцеві чекісти «викрили» польську «контр-

революційну організацію», яка готувалася брати участь у поваленні радянської влади та «надавала допомогу міжнародній буржуазії». В числі «контрреволюціонерів» перебував бухгалтер П. Чайковський, який у процесі слідства «зізнався» у злочинах, передбачених статтею 54-4 та 54-11, тобто, був причетний до організованої боротьби проти радянської влади та мав зв'язки з ворожою Польщею [12, арк. 3]. Вже через 3 тижні після арешту «двійка» у складі керівника НКВС і прокурора СРСР ухвалила постанову: П. Чайковського розстріляти [12, арк. 28].

Аналіз архівних матеріалів та опублікованих документів щодо репресій проти поляків-кооператорів надає підстави стверджувати, що місцеві органи НКВС, виконуючи сумнозвісний наказ № 00485, систематично застосовували методи фізичного впливу. Переважна більшість справ вражає відвертою фальсифікацією та заздалегідь підготовленим сценарієм щодо ведення слідства. Як правило, слідчі не звертали уваги на вік, соціальний стан, кількість дітей тощо. Зокрема, чим можна пояснити вирок про розстріл поляка-кооператора, рахівника Піщанської заготконтори М. Кршемінського, у родині якого без батька залишилося 5 дітей [13, с. 374]?! Виникає питання, чи можна повірити, що малоосвічений продавець магазину в с. Пиковець Козятинського р-ну, батько 5-х дітей С. Липський «надавав допомогу міжнародній буржуазії та брав участь у контрреволюційній організації»? Зрозуміло, що абсурдність таких звинувачень очевидна. Але не для місцевих чекістів, згідно висновків яких обласна «трійка» НКВС винесла вирок: розстріляти! [13, с. 491]. Чи підлягає виправданню страта заготівельника Муркуриловецької райспоживспілки С. Коропатова, де після виконання вироку осиротіло також 5 дітей. Крім нього, в той же день була розстріляна Франка Коропатова (ймовірно дружина брата С. Коропатова) – вдова, мати 2-х дітей [13, с. 291]!!! Загалом, серед родин поляків-кооператорів подібних трагедій відбулося чимало.

Таким чином, протягом 1935 – 1938 рр. злочинне керівництво СРСР на чолі з Й. Сталіним, визнавши Польщу в числі п'яти найнебезпечніших для нього держав, запровадило в країні режим легітимного насильства, що і призвело до значних жертв серед польського населення Вінниччини. Переважна більшість поляків-кооператорів плідно працювала на користь існуючого ладу, толерантно співіснувала в середовищі багатонаціональної подільської спільноти. Однак проти них засобами громадського й політичного впливу та силами спецслужб держава акцентовано проводила політичні та етнічно-соціальні чистки. За нашими підрахунками, протягом 1935 – 1938 рр. на Вінниччині постраждали від політичних репресій понад 80 поляків-кооператорів, більшість з яких втратила життя [14].

Джерела та література:

1. *Зенькович Н. А.* Самые закрытые люди. Энциклопедия биографий / Н. А. Зенькович. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир, 2002. – 767 с.

2. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відпов. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 944 с.

3. Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920 – 1938 рр. / Упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. – К.: Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – 472 с.

4. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редакція тому: І. С. Гамрецький (голова) та ін. – Упорядники: В. П. Лациба (керівник), Ю. В. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, Р. Ю. Подкур та ін. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 757 с.

5. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 10461.

6. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 16630.

7. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 16699.

8. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 9169.

9. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 17311.

10. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 7453.
11. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 7654.
12. Держархів Вінницької обл., ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 11973.
13. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редакція тому: Л. М. Спірідонова (голова), В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін.; Упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. 3. – 784 с.
14. Підраховано автором за матеріалами книг «Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область», Кн. 2 – 5.

Микола Йолтуховський

ПОДІЛЬСЬКА ГОЛГОФА

Цими днями виповнюється 80-річчя з початку наступної після Голодомору народобивчої акції, проведеної більшовицько-московською владою в Україні. Жахливий злочин по знищенню в мирний час в'язнів тюрем Вінницької області в 1937 – 1941 роках прослідковується в цілком таємних архівах НКВС.

У доповідній записці від 3 липня 1937 року начальник управління НКВС у Вінницькій області старший майор держбезпеки М. Тимофєєв повідомляє секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського про те, що «по всіх тюрмах області ліміти для заарештованих порушені в бік їх значного збільшення, що в свою чергу порушує можливість підтримання належного санітарного стану, охорони, режиму і т. д.».

Етнічна чистка жителів Вінницької області, яких «планово» віднесли до «ворогів народу» за рознарядкою наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 від 30 липня 1937 року,

розпочалась з 1000 осіб по 1 категорії (розстріл) та 3000 осіб по 2 кат. (10 років ув'язнення).

Аналіз слідчих справ на «ворогів народу» свідчить, що прокуратура не мала можливостей втручатися у репресивну роботу органів НКВС. Впевненість вінницьких слідчих НКВС, яких підтримували у свавіллі вищі органи компартії і НКВС, була настільки великою, що вони нехтували недавно прийнятою Конституцією СРСР.

Незаконні методи ведення слідства, погрози, катування стали нормою. Після нелюдських знущань колишній колгоспник О. Собчук заявив слідчому Антонову, що слідчі не мають на це права в Україні, що живе за законами сталінської Конституції. «Тоді, – розповідає Собчук, – Антонов підскочив до мене, ударив кулаком в одне вухо: «Ось тобі Конституція!», а потім – у друге вухо: «А це тобі право».

Довідка голови Вінницької колегії адвокатів Колеси від 22 грудня 1937 року засвідчує, що в цей час склад колегії скорочено наполовину по надуманих причинах «соціально чужих і нездатних виконувати функції адвоката».

Із доповідної записки заступника начальника УНКВС у Вінницькій області І. Морозова про виконання оперативних наказів НКВС СРСР № 00447 та № 00485 за період з 1 червня 1937 року по 10 січня 1938 року в області заарештовано 18048 осіб, з них: по польській контрреволюції і шпигунству – 6930 чол., з них по 1 кат. – 658 (розстріл), українських націоналістів – 3101, з них по 1 кат. – 2122, по румунському шпигунству – 1110; по церковно-сектантській контрреволюції – 1167, з них по 1 кат. – 992; троцькістів і шпигунству – 320; по німецькій контр революції – 171, з них по 1 кат. – 43; учасники військово-фашистської змови – 103; по латинській контрреволюції і шпигунству – 39; по японській контрреволюції – 15.

Отже, із «запланованих» в Москві 4000 репресій на Вінниччині, московські і місцеві костоломи Корабльов, Запутряєв, Ширін, Майструк і їм подібні тільки за півроку перевиконали

«план» більш ніж в 4,5 рази. В період проведення масових репресивних операцій у 1937 – 1938 рр. УНКВС по Вінницькій області репресувало 20001 громадян, з них розстріляно 13475 осіб.

Наслідки цієї подільської Голгофи, яку провели представники звироднілої комуно-московської окупаційної влади в Україні, відобразив публіцист і громадський діяч української діаспори Антін Драган (Луців Андрій – 1913 – 1986 рр.) у своїй брошурі.

Адже ще в липні 1943 року Антін Драган побував у Вінниці при розкопуванні німцями могил жертв радянського НКВС і про це писав у той час у «Свободі» та інших публікаціях української діаспори під псевдонімом Максим Подорожній.

Страшний злочин народовбивства, справжній голокост подолян різних національностей передував голокосту, здійсненому через п'ять років іншим окупантом України – німецькими нацистами.

«Сучасні правителі в Кремлі – це безпосередні політичні, легальні моральні послідовники Йосифа Сталіна. Система та моральні засади, що сприяли розгулові сталінського терору, залишилися в силі і в сучасній Росії. Духи 27 мільйонів замордованих українців, росіян, латвійців, латишів, естонців, євреїв, татар, мусульман і далі перебувають над Советським Союзом. Вони ніколи не знайшли спокою через розкаяння уряду, як це сталося в Німеччині. Однак, ми забули їх...» – писав Антін Драган в своїй брошурі.

Розпочаті влітку 1943 року розкопки протягом короткого часу виявили страхітливі видовища довжелезних рядів трупів із зв'язаними за спиною руками й слідами тортур та пострілів у потилицю. Незважаючи на всі труднощі воєнного часу, із різних сторін прибували у Вінницю тисячі громадян у намаганні серед трупів, розвішаного одягу, збережених речей та документів відшукати своїх рідних – батьків, синів, дочок.

Розкопками керувала судово-лікарська комісія в складі професора Малініна з Краснодару та доктора Дорошенка з Вінниці. Всі розкопані місця оглядала та видавала свою оцінку Міжнародна судово-лікарська комісія представників Бельгії, Болгарії, Фінляндії, Франції, Італії, Хорватії, Голландії, Румунії, Швеції, Словаччини і Угорщини. Факт, що розкопки зроблено і слідство проведено в час окупації України не менш жорстоким і злочинним нацистським ворогом людства, ні в чому не зменшує цього більшовицького злочину у Вінниці.

В протоколах комісії є свідчення жительки із села Верхівки Барського району Олександри Прусак, яка впізнала чоловіків плащ і повідомила, що одночасно з її чоловіком Іваном було заарештовано ще 11 душ, про долю яких і досі нічого невідомо. Марія Магдій з цього ж села впізнала піджак свого чоловіка Івана.

Вдома Марія Антонюк з села Польові-Бирлинці (тепер Польове Барського району) у братській могилі знайшла сорочку свого чоловіка Степана, яку сама шила. Надія Гончар з села Сувівки знайшла кілька речей з чоловікової одежі її Павла по латках, що їх сама пришивала.

Були і такі факти, що чесних громадян арештовували, і навіть розстрілювали, лише за те, що співпадали їх прізвища. Було заарештовано і розстріляно інспектора Барського району Рунька Михайла Івановича, а потім заарештували жителя Гармак Барського району, безграмотного шевця Рунька Петра Миколайовича, який теж був розстріляний.

Народовбивство продовжувалося біля розритих могил після визволення Вінниці в березні 1944 року. Комісар Раппопорт, показуючи на порожні ями, запитав у кількатисячного зігнаного натовпу людей: «Що тут сталося? Мовчите, зрадники батьківщини!». Він викликав по списку здебільшого жінок, які пізнавали своїх замордованих чоловіків. Біля сотні душ стали на краю могил. Комісар подав команду автоматникам: «По ворогах революції і зрадних батьківщини – вогонь!». Страшні ями

стали вдруге могилами нещасних українських жертв нового радянського народовбивства.

Лихо політичних репресій в Подільському краї було досліджено на основі сучасних архівних документів вінницькими істориками і узагальнено в науково-документальному збірнику «Реабілітовані історією» (2006 р.) та понад десятках інших видань – «Мученики за віру», «Вінниця: злочин без кари», «Жертви червоного терору», «Вінницький мартиролог»...

Джерела та література:

1. *Dragan A. Vinnytsia: A Forgotten Holocaust / A. Dragan.* – Jersey City: Svoboda Press Ukrainian National Association, 1986. – 52 p.

2. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редколегія тому: Гамрецький І. С. (голова), Лациба В. П. (заст. гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Кравченко П. М. (відп. секретар), Баландюк М. Г., Василюк С. М., Гальчак С. Д., Гунько М. М. та ін. / Упорядники: Лациба В. П. (керівн.), Білоконь В. І., Бухін К. Д., Васильєв В. Ю., Завальнюк К. В., Калитко С.Л., Кравченко П. М., Паламар І. Г., Подкур Р. Ю., Струкевич О. К. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 908 с.

3. *Йолтуховський М.* Подільська Голгофа / М. Йолтуховський // Подільський край (м. Бар). – 2017. – 26 травня.

Віктор Віліжінський

СІРІ СТІНИ

Поривистий північний вітер ніби холодною кістлявою рукою огортав стіни та пілястри напівобдертого трохповерхового будинку. Немов би додираючи залишки добротної, ще царських часів, штукатурки світло-червоного кольору. Навколо, як і

за високим кам'яним парканом, здіймалася біла курява, озвучена багатоголосим свистом січневої пори. Міські вулиці поволі загортав вечір. В окремих вікнах будинку стало запалюватися світло: другий, нарешті третій поверх ожив. На першому, лишень тільки у вартового, садинок засвітилася лампочка. Сталінські посіпаки наполегливо працювали...

Підвал та перший поверх мовчали, а вітер знадвору глушив поодинокі, жажливі зойки, що час від часу долинали із вікон другого та третього ряду. Проте їх чули внизу, адже у підвальних казематах та, й, вже – у заготованих кімнатах першого поверху, чекали своєї черги десятки онімілих від холоду та зачерствілих від голоду і спраги людей.

Про що думали бідолахи? Не важко здогадатися, адже кожен вслухався у темряву казенного коридору, де можливо було кожної миті знову почути рипіння хромових чобіт. Тридцятивосьмилітній Петро Прокопович Левицький не спав. Його нестерпно боліло все тіло, яке нещодавно отримало чергову порцію стусанів на «аудієнції» у слідчого.

Вже близько місяця не міг второпати що з ним сталося. Чому його заарештовано і вибивають зізнання у тому чого не коїв? Сидів в садинок, оточений сірим та похмурим прямокутним периметром тюремної стіни. У період між «відвідинами» кабінери чекістів, на десятки годин вона ставала для нього співрозмовником, життєвим супутником, отим потворним затишком, що почасти знімав душевний та тілесний біль.

Раптом забряжчали ключі, іржаво рипнули окуті жерстяним листом дверцята і знову покликали на допит. В'язень подумки прощався із цими, вже любимими стінами. Не знав, чи побачить їх знову? Чи заспокоїться, вдивляючись в сіру безодню кам'яної пустоти...? І справді, то був останній допит, останній перед ще коротким побаченням із сірими стінами та вічністю...

Політичний терор проти власного народу більшовики розпочали з моменту захоплення ними влади. Його метою було масове винищення людей за ознаками їх належності до владних

структур поваленого експлуататорського ладу чи реакційних суспільних станів.

В Україні вістря репресій було спрямоване також проти національної інтелігенції, у якій В. Ленін вбачав головного носія найнепростимішого гріха – буржуазного націоналізму. Але згодом під жорна репресій потрапили представники органів влади, внутрішніх справ, радянської інтелігенції, військовослужбовці, керівники підприємств, установ та організацій, селяни різних прошарків – всі, у кому сталінський режим вбачав загрозу своєму існуванню.

Перша хвиля масових репресій проти інтелігенції в Україні пройшла в 1929 – 1930 роках одночасно з початком примусової колективізації та розкуркулення. Пік же політичних репресій – так званий «великий терор» – припав на кінець 1930-х рр. Його відправною точкою став лютнево-березневий (1937 р.) пленум ЦК ВКП (б) та виступ на ньому Й. Сталіна.

З огляду на етнічну строкатість радянського Поділля, серед мешканців якого, поряд з титульною нацією – українцями, поважну частку становила польська людність. Саме тисячі її представників стали жертвами політичних репресій. Серед них були діди та батьки членів полонійної культурно-освітньої організації в Могилеві-Подільському «Полонія Поділля».

Одним із таких, подільських поляків, був вже згаданий Левицький Петро Прокопович, який народився 1 грудня 1899 року у с. Грушка Могилівського повіту Подільської губернії в селянській родині. Через п'ять днів його було охрещено у костелі м. Могилева [1]. Петро Прокопович ходив до місцевої школи, після закінчення якої працював у колгоспі. Згодом одружився на Левицькій Антоніні Феліксівні. Подружжя виховувало 5-х дітей: Леоніду, близнят Владиславу та Ядвігу, Віталія та Ганну [2, с. 469]. Шостий син Станіслав помер 1938 року [3].

Вже у 38-му віці потрапив до смертоносного місива політичних репресій. Після арешту 6 грудня 1937 року, Петру Прокоповичу було інкриміновано антирадянську пропаганду та агі-

тацію. Стаття 54-10 Кримінального кодексу УРСР, за якою звинувачувався Петро Прокопович, передбачала позбавлення волі на строк не менше як 6 місяців, аж до розстрілу чи оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна та позбавленням громадянства [3]. За рішенням Нарк. ВС і прокур. СРСР від 03 січня 1938 року був розстріляний 29 січня того ж року. Реабілітований 22 липня 1960 року.

На сьогоднішній день у Могилеві-Подільському проживає внучка Левицького Петра Прокоповича – Прокопова Тетяна Анатоліївна. Вона є активним членом культурно-освітньої організації «Полонія Поділля», працює на педагогічній ниві, разом із своєю родиною вивчає польську мову, береже та примножує традиції польського народу,

Ці стіни бачили тисячі знедолених, ні в чому не винних людей, яких силою зтягли до в'язниці і вимагали зректися самого себе, сім'ї, відмовитися бути господарем, плекаючи одвічні українські чорноземи. І не важливо хто ти: українець, молдаванин чи поляк, – смертоносне жерло політичних репресій не вибирало. Ці стіни також бачив і Гжибовський Франц Вікентійович, поляк за національністю.

На нього донесли з приводу тощо, що він нібито отримав листа з Польщі. Листа не знайшли, але саме це послужило приводом до арешту. Наступного дня 28 квітня 1938 року до його господи під'їхав сумнозвісний чорний воронок. Навіть одягтися не дали. Тоді Франца Вікентійовича бачили востаннє.

Дружина Єлизавета Іполітівна, знаючи, що його повезли до Могилева, вирушила слідом, зібравши все необхідне. Проте, біля контори НКВС отримала негативну відповідь: мовляв тут такого немає [5].

І чуйне серце жінки немовби облилося окропом, знівечене неблаганною пусткою невідомого, тріпотало в горнилі жорстокої реальності. А в голові роїлися, шукаючи виходу, думки, немовби свіжо виголені волосини на маківці манкурта, обтягнуті вщент шкірою щойно вбитого верблюда. Що робити? Де

шукати чоловіка? Чому саме він? За що? Як же ми з синами та ще ненародженим життям будемо жити далі? Та де там. Відповіді й бути не могло. І тоді їй хотілося забути все на світі, зупинити час і десь полетіти... Мимоволі у пам'яті уздріла струнку статуру свого чоловіка. Згадалося минуле життя...

Гжибовський Франц Вікентійович народився у 1898 році в с. Дзигівка Ямпільського повіту Подільської губернії в селянській родині. Як свідчать джерела, він був малописьменним колгоспником [4, с. 460]. У рідному селі одружився і виховував двох синів Якова та Вен'яміна 1925 та 1935 років народження.

У парі прожили близько 20-ти років. Хоч було бідно, та в злагоді. Підросли дітки, яким потрібно було батьківське плече та радянське правосуддя вирішило інакше. Ой, як легко було зламати долю людську, переписати біографію та вирвати з життя спогади, той досвід, що примножувався важкою працею, помилками та рвучким прагненням реваншу. Все руйнувала машина репресій, чеканячи із подільського обивателя ворога народу.

Під вечір Франца Вікентійовича нарешті повернули до камери, добряче відлущованого, знекровленого та ледве при томного. Довго лежав горілиць, не міг рухатись, адже це тільки збільшувало і без того нестерпний біль у грудях, на обличчі, спині, по всьому тілу... Потроху шок проходив, що посилювало біль, і тільки стіни давали змогу забутися, відчиняли перед своїм глядачем картину минулого життя, зігрівали згадкою про рідних, давали волю невблаганному жалю, що проривався назовні через скупу чоловічу сльозу.

Так тривало ціле літо, якого в'язень не бачив окрім кольорової картинки, врізаної у віконний отвір тюремного підвалу. Постійно думав про дружину та синів, мріяв pestити після народження свою третю дитину. Та не судилося... Франц Вікентійович не знав, що у серпні у нього народилася донечка Марія.

Тільки через багато років родина дізнається про те, що їхнього батька та діда звинувачували за ст. 54-4 Кримінального

кодексу УРСР, що означало надання допомоги міжнародній буржуазії. Покарання передбачало позбавлення волі на строк не менш як 3 роки, з конфіскацією всього або частини майна, аж до вищого заходу соціального захисту – розстрілу. І за постановою Трійки УНКВС Вінницької області вирок було виконано 4 жовтня 1938 року [4, с. 460].

Одним із засновників культурно-освітньої організації «Полонія Поділля» є внук Гжибовського Франца Вікентійовича – Вишга В'ячеслав Станіславович. Він активно працює на розвиток полонійної організації, вивчає польську мову. Сьогодні син В'ячеслава Станіславовича Юрій навчається у Польщі і планує жити і працювати на теренах історичної Батьківщини.

Прислужники жили і навіть сьогодні дехто залишився, отримують пенсію, радіють сонячному промінню. Та чи каються, позбавивши численні сім'ї батьків, дідів, синів, братів, останніх годувальників? Вони мовчать, ніколи і ніхто з них не розповість, не зізнається у скоєному проти людяності, проти власної землі... Мовчать і сірі стіни...

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області, ф. Д – 904, оп. 8, спр. 19, арк. 359 – 360.

2. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редколегія тому: Л. М. Спірідонова (голова), В. П. Лациба (заст. голови), С. С. Нешик (заст. голови), П. М. Кравченко (відп. секретар), С. М. Василюк, К. І. Висоцька, М. М. Гунько та ін.; упорядники: В. П. Лациба (кер.), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, М. В. Вижга, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. 3. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – 784 с.

3. Спогади Левицької Ганни Петрівни, 12.05.1938 року народження.

4. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область / Редколегія: Л. М. Спірідонова (голова), В. П. Лациба (заст.

голови), С. С. Нешик (заст. голови), П. М. Кравченко (відп. секретар), С. М. Василюк, С. Д. Гальчак, М. М. Гунько та ін. / Упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, В. В. Вижга, К. В. Завальнюк, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, І. Г. Паламар, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. – Кн. 2. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. – 848 с.

5. Спогади Гжибовської Марії Францівни, 25.08.1938 року народження.

Костянтин Завальнюк

«ЛОГІКА» СТАЛІНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Напередодні Другої світової війни сталінська репресивна машина розгорнула шалену діяльність щодо виявлення членів контрреволюційної польської націоналістичної організації «ПОВ» (Польська організація військова). Тисячі ні в чому невинних людей стали жертвами цього своєрідного полювання на відьом. Не обминула хвиля цих репресій і село Черемошне Тиврівського району, де в місцевій школі працював учителем української мови та літератури Мартин Францович Беговщиць, поляк за національністю. На жаль, нині майже ніхто із старожилів не пам'ятає цю, поза сумнівом, непересічну людину. Щоправда, кілька слів пам'яті Беговщиця присвятив на сторінках районної преси його колишній колега Володимир Гнатович Загурський, який працював у Черемошному впродовж 1935 – 1939 рр. [1].

Мартин Францович Беговщиць народився 12 листопада 1907 року в с. Витава в сім'ї селянина-бідняка, який помер ще в роки війни. Тому-то весь тягар виховання малолітніх дітей ліг на материні плечі (крім Мартина, були ще син Олександр та дочка

Марцеліна) [2, арк. 15]. Попри матеріальні труднощі та різні життєві негаразди все ж закінчує місцеву школу, педтехнікум і невдовзі вступає у Київський педагогічний польський інститут, який закінчує в голодному 1933 р. Потім з осені того ж року до квітня 1934 р. навчається в аспірантурі при цьому ж інституті.

Багато і самовіддано працює над своїм духовним розвитком, вступає до літературного гуртка молодих письменників-початківців «Молодняк». Наставники Беговщиця в цей період його життя були добре відомі в колах місцевої польської інтелігенції літературний критик Фелікс Болеславович Якубовський та професор Ян Францович Органіщак [2, арк. 11 – 12]. Як згадував потім на слідстві перший з них, Беговщиць під час перебування в Києві захоплювався творчістю польських письменників Сливінського, Квещінського, Беловича, а також високо цінував творчу діяльність О. Шумського та М. Скрипника, – чи не єдиних гідних представників у керівництві правлячої партії [2, арк. 18 зв.].

Відомо також, що і сам Беговщиць починає виступати на сторінках преси зі своїми літературними нарисами (що ж до його художніх творів, які існували у вигляді рукописів, то, на жаль, вони для нас втрачені). Один із його нарисів під назвою «Комунар» побачив світ у 1932 р. в київській газеті «Серп», інший «Кобизова» – наступного року в польській молодіжній газеті «Голос млодзєжи»), де він працював у редакції. Останній нарис виявився для молодого журналіста фатальним: хтось із «допитливих» читачів з'ясував «куркульське» минуле героїні нарису і доніс у відповідні інстанції. Після цього Беговщиць «за власним бажанням» був змушений покинути роботу в Києві і виїхати на периферію [2, арк. 32; 37].

3 серпня 1936 р. він починає працювати учителем мови та літератури, а також завучем в Черемошненській 7-річній школі, проживаючи на квартирі в мешканця цього села Дмитра Петровича Грицанюка [2, арк. 32 зв. – 33]. Крім Беговщиця, в школі тоді працювали Мартинюк Ілля Семенович (директор школи з

1936 р., в 1937 р. заарештований) [3], Володимир Гнатович Загурський, Єлизавета Василівна Загурська (піонервожата і вчителька молодших класів), Дмитро Оксентович Кучер (вчитель математики), Олена Валеріївна Кучер (вчителька молодших класів) та інші.

В усі часи вчитель був помітною фігурою на селі. Не став винятком у цьому плані і Мартин Беговщиць. Йому та його колегам випала доля жити і творити в нелегкі для країни часи розгорнутих політичних репресій і боротьби з усіма, що не вкладались в рамки комуністичної ідеології. Школа ж, як складовий елемент державних інституцій, також не стояла в стороні тогочасних суспільних процесів. Як приклад, можна назвати статтю Беговщиця в районній газеті «Ударник соцбудівництва», в якій він приділяє увагу стану антирелігійної роботи в селі. Зокрема, за недоліки в розгортанні цієї роботи, за пасивність критикується голова місцевого колгоспу Іван Прокопович та завідуючий колбудом Фурман Аркадій [3]. З іншого боку, дісталось «на горіхи» і ворожці бабі Марфі, до якої за порадою та допомогою завжди охоче йшли люди [2, арк. 36].

Проте, на щастя, робота учителів не обмежувалась лише участю в подібних заходах. Так, завдяки зусиллям вчителів в селі активно діяв драмгурток та хор (вистави ставилися в приміщенні церкви, яка була закрита в 1936 р.). В роботі гуртка найдіяльнішу участь брав Мартин Беговщиць. Зокрема, ще в 50-х роках колеги пам'ятали яскраве, самобутнє виконання ним ролі Петра в п'єсі І. П. Котляревського «Наталка Полтавка» [4]. До ювілею О. С. Пушкіна в 1937 р. школа підготувала вистави за повістю класика російської літератури «Дубровський» та «Казкою про попа і наймита Балду». Учні школи на вечорі пам'яті виконали вірші поета, а хор – вокальні номери [2, арк. 12].

Тим часом у Києві було заарештовано знайомого Беговщиця, літератора Якубовського, який під тиском слідчих «зізнався», що ним в січні 1934 р. в ряди «ПОВ» (організації, яка

припинила своє існування ще в 1922 р.), був завербований Мартин Беговщиць [2, арк. 6 зв.]. Цього виявилось досить, аби 27 жовтня 1937 р. його заарештувати і запроторити до в'язниці [2, арк. 22].

Слідчий, який вів справу Беговщиця, так і не зумів витягти із свідків належного показання про контрреволюційну діяльність підсудного (хіба що вказівки на професійні хиби та читання польської «націоналістичної» літератури). Так, один із свідків – колега по роботі – заявив (правдивість такого свідчення дуже сумнівна): «Зная Беговщица на протяжении свыше 2-х лет по совместной работе в школе, я убедился, что Беговщиц – человек враждебный для советской власти, в общественной жизни села он не принимает никакого участия, избегая такового».

Беговщиц настроен в польском националистическом духе, читает художественную литературу польских националистов, как Билевича и других, восхваляя художественные качества этих произведений среди учителей нашей школы, и уже этими восхвалениями рекомендовал прочитать эти произведения» [1].

Згодом, вже в часи хрущовської відлиги, свідки у справі Беговщиця розповідали про методи, якими велося тоді «судочинство». Зокрема, згадуваний вже В. Г. Загурський розповідав, що у слідчого П. В. Горбатюка на столі під час допиту лежав заряджений револьвер [2, арк. 33]. Більше того, слідчий в протоколі «самостійно викладав свої думки», зміст яких не зачитував, а пропонував лише підписати [2, арк. 34 зв.]. Інший свідок, директор Черемошненської 7-річної школи Д. О. Кучер, в 1958 році стверджував, що таких показань він не міг дати тому, що з приводу арешту Беговщиця його не допитували, і взагалі, підпис під показаннями був зроблений іншою людиною (тобто протокол допиту був сфальсифікований) [2, арк. 35 зв.]. Свідок Є. В. Загурська призналась, що протокол допиту підписала, не читаючи його, через боязнь репресій [2, арк. 51 – 51 зв.].

Таким чином, ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР від 18 квітня 1959 р. [2, арк. 26] М. Ф. Беговщиць, якого розстріляли після розгляду справи в позасудовому порядку 2 грудня 1937 р., був реабілітований. Єдина його вина полягала, виходячи з логіки тодішнього судочинства, лише в тому, що був поляком та добре знав і любив культуру свого і українського народів.

Джерела та література:

1. *Загурський В.* Безвинно репресовані / Володимир Загурський // Маяк (Тиврів). – 1994. – 27 липня.
2. Державний архів Вінницької області, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 8758.
3. Ударник соцбудівництва. – 1937. – 6 серпня.
4. Ударник соцбудівництва. – 1937. – 7 лютого.

Анатолій Лусий

РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО КАТОЛИКІВ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

З осені 1929 р. радянська влада розпочала широкомасштабні арешти серед священиків та парафіян католицької церкви, повернувшись до методів «воєнного комунізму», коли стосунки з релігійними конфесіями вирішувались переважно адміністративно-репресивними засобами. Єдиною формою діалогу католиків зі владою став допит в «органах».

Радянське керівництво розпочало цілеспрямовані репресії серед католицьких священиків передусім через те, що вони становили єдину освічену групу серед польського сільського насе-

лення, яке негативно ставилось до більшовицької колективізації та чинило їй стихійний опір. Факти показують, що польське та українське католицьке населення зовсім не хотіло вступати до колгоспів і виступало за збереження міцних селянських господарств [1].

Наприкінці 1929 – на початку 1930 рр. було заарештовано багатьох ксьонзів Поділля, яким інкримінували нелегальний з'язок із закордоном, шпигунство на користь Польщі, негативне ставлення до заходів радянської влади (зокрема, до вилучення церковних цінностей у 1922 р.), антирадянську агітацію, виховання польської молоді в національному дусі тощо [2].

Методи слідства та поведінку на ньому католицьких священників яскраво ілюструє слідча справа ксьонза Максиміліана Туровського.

Максиміліан Домінікійович Туровський у 1921 р. був призначений настоятелем Шаргородського костьолу св. Флоріана. Він народився 1886 р. на Волині в с. Бараші у дворянській сім'ї. Світські науки вивч у 2-й Житомирській гімназії. 30 вересня 1904 р. вступив до Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії і закінчив її у 1909 р. Рукоприкладений у священники єпископом-суфраганом Каролем Недзялковським 13 грудня 1909 р. Спершу був вікарієм у Мурафському костьолі, згодом – настоятелем в Озаринцях, перед Шаргородом – у Мовчанах [3].

Служителів культу в радянські часи примушували ставати таємними агентами ГПУ – сексотами («секретними сотрудниками»). Слідів вербовки Туровського не збереглося. Але зберігся документ про спробу змусити до співробітництва ксьондза М. Карповця, настоятеля Озринецького костьолу [4].

«До прокурора м. Вінниці. Жалоба. ДПУ заставляє мене бути сексотом. Позаяк се противно моему станові і порушує особисту свободу, а при тім я австрійський підданий – заявляю, що ні під яким услів'ям не хочу і не буду таємним агентом ДПУ.

Ксьондз Макарій Коровець, настоятель р.-к. костьолу в Озаринцях. 20.VIII.1924 р.».

Ще в лютому 1925 р. Могилів-Подільський окружний комітет КП(б)У отримав з Москви такий циркуляр:

«Звертаємо вашу увагу на необхідність використати в антиклерикальній агітації й ряд нових фактів, що дискредетують католицьке духовенство. В першу чергу необхідно висвітлювати шпигунську діяльність католицького кліру, його роль як агентів польського уряду та польського генштабу.

Звертаємо вашу увагу на необхідність вести антиклерикальну агітацію постійно і систематично і з цією метою старанно збирати всі факти, які дискредетують ксьондзів. Про відомі факти контрреволюційності ксьондзів слід повідомляти в місцеві органи ДПУ» [5].

І, безумовно, повідомляли. В одній інформації партійних органів 1926 р. з Наддністров'я вказується: «...бували випадки активних виступів і ворожих дій з боку ксьондзів проти радянської влади, що тягло за собою арешт ксьондзів».

М. Туровського двічі обшукували, після чого арештовували, але й двічі відпускали. Поки що.

Безпосередня підготовка до арешту душпастиря розпочалась ще в грудні 1929 р. Саме тоді чекіст Крупніков таємно став допитувати громадян, які могли дати свідчення проти настоятеля.

26 січня 1930 р. стало нещасливим днем в житті Максиміліана Домінійовича Туровського. В його оселю по вулиці Карла Маркса (будинок Губера) вдерся помічник уповноваженого з контррозвідувального окружного відділу Могилів-Подільського ГПУ Ухтомський і в присутності місцевого міліціонера В. Заїки провів обшук. Було вилучено 15 блокнотів і записників із записами польською мовою, а також листування польською. Постанова на обшук та арешт була виписана ще 22 січня уповноваженим контррозвідувального відділу Могилів-Подільського ГПУ Крупніковим. Ордер на обшук і арешт з'явився 25 січня

за підписом самого начальника особливого відділу та його ад'ютанта. Арештованого перевезли до Могилів-Подільської тюрми, де розпочали слідство [6, арк. 15].

Вже на першому допиті Туровський категорично заявив, що «в своїй повсякденній діяльності намагався поводити себе таким чином, щоб не викликати ніякої підозри. Вважаю, що до радянської влади ставлюсь лояльно, тому що в рамках радянської Конституції нам, ксьондзам, все-таки залишені деякі можливості в пастирській праці, і, крім того, я продовжую вірити, що між радянською і церковною владами коли-небудь станеться зближення. Таке моє особисте переконання» [6, арк. 33 – 34].

19 лютого 1930 р. о. Туровського вже допитували в Києві «спеціалісти» більш високої кваліфікації. З ним «працював» уповноважений контррозвідального відділу ГПУ УСРР Янсон. Київський слідчий весь час намагався «пришити» арештованому спільну діяльність з філіалом польської розвідки в Тернополі щодо переправи за кордон віруючої молоді, якій парох нібито давав міфічні посвідчення про благонадійність. Цей «спеціаліст» 12 березня 1930 р. виплодив заключну постанову (цитуюмо мовою оригіналу):

«Ксьондз Туровский, являясь настоятелем Шаргородского костела, окружил себя группой антисоветски настроенных лиц, через которых проводил работу по срыву разных кампаний на селе. Не ограничиваясь этим, Туровский в своей антисоветской работе использовал исповедь, амвон, поездки по селам под видом совершения религиозных обрядов, во время которых вел агитацию за непосещение молодежью хаты-читальни, сельбу-да, призывал верующих к неуплате налога. Основной своей задачей Туровский ставил борьбу с комсомольской организацией. Дабы иметь полное представление об организации и каждом комсомольце в отдельности, Туровский при объезде сел вел запись комсомольцев и коммунистов, собирая на них характеристики...»

В обвинувальному документі чекісти змушені були записати, що «незважаючи на цілий ряд даних про антирадянську діяльність, Туровський себе винним не визнав». І постановили: «Теперішню справу по звинуваченню Максиміліана Домінікійовича Туровського за ст. 54-6 і 54-11 КК УСРР – направити в судову трійку при колегії ДПУ УСРР з колопотанням про ув'язнення Туровського в один із концтаборів СРСР терміном на 10 років. Довідка: речові докази по справі відсутні. Обвинувачуваний утримується в Київській тюрмі».

Судова трійка при колегії ГПУ УСРР 10 травня 1930 р. справу № 820 Київського окружного відділу ГПУ заслухала і постановила:

«Максиміліана Домінікійовича Туровського – ув'язнити в концтабір, терміном на десять років, враховуючи час з 26.1.1930 р. Справу здати до архіву» [6, арк. 47 – 48].

Якже склалась подальша доля ув'язненого Туровського? Переказували, що ксьондз опинився на лісоповалі. Стовбуром дерева йому відбило ногу, і калікою він працював у табірній канцелярії.

Р. Дзвонковський у книзі «Долі католицького духівництва в СРСР. 1917 – 1939. Мартиролог» пише, що Туровського разом з іншими 30 ксьондзами з України спочатку тримали в політ-ізоляторі в Ярославлі на Волзі. В серпні 1933 р. його перевезли до концтабору на Соловецькі острови. Відомо, що він висловлював бажання, щоб його обміняли до Польщі [7].

У виданні «Остання адреса: До 60-річчя Соловецької трагедії» вміщено матеріал про мученика віри з Поділля. В справі М. Туровського за соловецьким номером 11-15838 зберігся лист колишньої служниці до нього і акт про розстріл від 8 грудня 1937 р. [8].

16 лютого 1990 р. прокурор Вінницької області І. Темченко реабілітував через 60 років цю невинну людину, яка прийняла мученицьку смерть за глибоку віру в Бога, за любов до ближнього.

Джерела та література:

1. *Яременко Т.* Польська національна меншина в Україні в 20 – 30-і роки ХХ сторіччя / Т. Яременко. – К., 1994. – С. 174.
2. Album kapelanow diecezji Lucko-Zytomierskiej i Kamienieckiej / Zebrał s uložyl J. Filioowicz. – К., 1917. – С. 34 – 42; *Стронський Г.* Приречена на мовчання: Римсько-католицька церква в Україні в 20 – 30-і роки / Г. Стронський // Людина і світ. – 1994. – № 3 / 4. – С. 17 – 20.
3. Державний архів Житомирської області, ф. 178, оп. 11, спр. 723, арк. 178.
4. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. П – 2815, оп. 1, спр. 53, арк. 67.
5. ДАВО, ф. Р – 925, оп. 107, арк. 94.
6. ДАВО, ф. Р – 6032, оп. 4, спр. 1831.
7. *Dzwonkowski R.* Losy duchowienstwa katolickego w ZSSR 1917 – 1939. Martirologium / R. Dzwonkowski. – Lublin, 1998. – Р. 235.
8. Остання адреса: До 60-річчя Соловецької трагедії. – К., 1999. – Т. 3. – С. 195 – 197.

Ігор Мельничук

ВИРОК СОВІСТІ

У 1937 – 1938 рр. по Україні прокотилась потужна хвиля репресій. Більшості із репресованих висували трафаретні звинувачення у так званій «контрреволюційній діяльності», або «шпигунстві на користь іноземних розвідок» і держав.

Однією із таких жертв став Олександр Васильович Собчинський. Народився в 1892 р. в с. Мурафа Барського району Вінницької області в сім'ї селянина, який мав свою землю. За національністю поляк. Великої освіти синові батьки не могли дати. Як сам визнавав в анкеті арештованого, він був «мало-

грамотним». Але любов до землі і праці батьки йому прищепили. Під час подій 1917 – 1920 рр. в Україні, як свідчить та ж анкета, у «білих» не служив, правда, і в «червоних» не ходив. Очевидно жовтневий переворот 1917 р., політика розкуркулення більшовиків на селі змусили цю людину покинути землю і податися на заробітки в місто. З 1931 р. він працював робітником Барського цукрового заводу, а у 1927 – 38 рр. займав посаду головного кондуктора під'їздної залізниці.

Проживаючи в місті, мав хату, хлів, корову. Все-таки тяга до землі, до господарювання в цієї людини залишилася. Членом більшовицької партії він не став. Його дружина була домогосподаркою. Мав двоє дітей: 18-річного сина Анатолія та дочку Раю, 1925 року народження [1, арк. 6 – 6 зв.].

10 січня 1938 р. з санкції районного прокурора О. В. Собчинського його було заарештовано, вдома проведено обшук, під час якого «компромату» не було виявлено, забрали лише паспорт [1, арк. 5 – 6 зв.]. У постанові на арешт йому висувалось звинувачення в «контрреволюційній націоналістичній діяльності серед населення» [1, арк. 3].

В ніч з 10 на 11 січня 1938 р. відбувся перший допит «ворога народу» в стінах Барського районного відділу НКВС. Цікаво, що уже на ньому фігурував «потрібний» для органів документ: довідка-характеристика, видана працівниками сільської ради, де народився арештований. В ній його обливали багном нібито за те, що в свій час він агітував проти колгоспу, що його батько був противником радянської влади, що він «до пари» своїм братам, яких заарештували ще в 1937 р. і т. д. [1, арк. 8]. Під час допиту арештованому були висунуті звинувачення в тому, що він приховував свою національність, проводив контрреволюційну агітацію серед односельчан, служив в армії Гетьмана, мав зв'язки з денікінцями, поляками, виступав проти колгоспу тощо. Майже всі звинувачення були відкинуті О. В. Собчинським як такі, що вигадані [1, арк. 9 – 11 зв.].

Тоді слідством були залучені до справи «свідки». Це були односельчани, члени колгоспу В. А. Стрельчук, П. Р. Герасимчук, Л. І. Штан, О. М. Майданюк. Із матеріалів справи видно яку інформацію давали так звані «свідки». Наприклад, В. А. Стрельчук охарактеризував колишнього товариша по колгоспу як «крепкого націоналіста», ворога радянської влади, колективізації, за що його було виключено з колгоспу, тому що «проводив політику на його розвал». Подібними були свідчення й інших односельців [1, арк. 12 – 20].

В такий же спосіб уже 13 січня 1938 р. після кількарізних багатогодинних допитів було сфабриковано звинувачувальний вирок, за яким О. В. Собанського визнавали винним у злочинах згідно ст. 54-4, 54-10 карного кодексу УРСР. Всі документи було відправлено на затвердження у вищестоячі інстанції [1, арк. 21 – 22].

Підкреслимо той факт, що сам звинувачений визнав свою вину лише частково, більше того, очних ставок зі свідками не було проведено. Вище «правосуддя» не примусило себе довго чекати. 9 лютого 1938 р. рішенням НКВС СРСР і Генерального прокурора СРСР (протокол № 926) О. В. Собчинського було засуджено до вищої міри покарання – до розстрілу. Вирок було виконано 28 лютого 1938 р. [1, арк. 23].

Пройшло майже 20 років з того часу, коли в роки «хрущовської відлиги» почалась реабілітація невинно засуджених людей. Ті ж самі люди, які давали свідчення проти Собчинського, тепер заявляли протилежне! Викликаний у жовтні 1956 р. в управління КДБ по Вінницькій області О. М. Майданюк (інших свідків на той час вже не залишилось в живих) повністю заперечував свою причетність до дачі свідчень у 1938 р. він заявив, що тоді протокол на читав [1, арк. 28 – 32]!

Викликані тоді ж інші свідки, односельчани Собчинського, товариші по роботі, найшли в собі мужність не очорнити, а виправдати цю людину! Так, зі свідчень М. У. Левченко, О. Я. Ковалишина та ін. виходило, що це була порядна, чесна і пра-

цьовита людина. Ніхто ніколи не чув він нього (як і від репресованих у 1937 р. його братів) антирадянської пропаганди, а тим більше, не знали про його антирадянську діяльність [1, арк. 25 – 27; 33 – 39].

Лише сьогодні, коли впала стіна секретності з архівів КДБ, стає очевидним і зрозумілим, що такі жахливі речі і випадки були непоодинокими... Можливо, таких «свідків» і можна виправдати, адже цілком можливо, що і вони давали свої свідчення під примусом. Страх потрапити на місце арештованого паралізував волю.

Отож додаткова перевірка справи у 1956 р. Вінницьким управлінням КДБ, свідчення «нових» свідків дали підставу Генеральному прокурору СРСР направити в січні 1957 р. в судову колегію з карних справ Верховного суду СРСР протест у справі «ворога народу» О. В. Собчинського, в якому справа була припинена за недоведеністю звинувачень [1, арк. 51 – 53 зв.].

Звістку про реабілітацію рідні Собчинського, на жаль, отримали лише в грудні 1990 року...

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 6607.

Bogdan Siwakowski

LOS POD NUMEREM 16569

Początek tej niezwyklej historii był zwykły.

Od lat nauczam w miarę sił moich języka polskiego. Moi uczniowie przychodzą do mnie z rodzin polskich. Co prawda, wyraża się ta polskość czasem tylko w nazwisku i to dość pozornie

(rozpowszechnione przekonanie, że nazwisko kończące się na –ski albo –cki jest już wystarczającym dowodem polskiego pochodzenia).

A jednak są rodziny naprawdę polskie. Zachowują jednak tradycje, religijność i – co dla nas ważne – odpowiednie zapisy w dokumentach.

Kiedy po raz pierwszy spotkał się z Julą Borzęmską, rozmowa zaczęła się od razu od nazwiska. „Masz polskie pochodzenie?” – spytałem. „Tak jest” – potwierdziła i dodała dumnie „W świadectwie o urodzeniu moi rodzice zapisani jako Polacy”.

Nawiasem mówiąc, muszę wyjaśnić, że w urzędach zapisów stanu cywilnego często zapisywano narodowość rodziców w dowolny sposób, żeby narodowość dziecka nie była potraktowana jednoznacznie.

Niebawem już znałem dużo o rodzinie Borzęmskich. Że Jula ma dwóch braci młodszych, że jej mamusia aktywnie uczestniczy w życiu kościelnym, że jej tatuś już parę lat jest na zarobkach i że ona za nim bardzo tęskni. Później spotkałem się z jej matką. Rozmawialiśmy o życiu, o planach na przyszłość. „Chcę, żeby Jula pojechała na studia do Polski. Niechby otrzymała jakościowe wykształcenie. I nie tylko. Niechby ani ona, ni jej dzieci już nigdy nie zapomnieli, że jesteśmy Polacy”. Po tych słowach zapłakała. Ja, wzruszony, milczałem. Co mogłem w tej chwili powiedzieć. Rozumiałem uczucia tej pani. Znałem, jaka jest cena tych uczuć.

Za chwilę usłyszałem to, co i oczekiwałem. Pradziadek Juli został rozstrzelany w roku 1937. Padł ofiarą represji stalinowskich. Zawiadomienie o jego rehabilitacji rodzina Borzęmskich otrzymała tylko w 1989 roku...

A jednak było coś w tej naszej rozmowie nie do końca powiedziane. Odczuwałem w głosie pani jakieś wahanie. Tym razem do pełnej otwartości nie doszło.

Minęło trochę czasu. Jula była bardzo aktywna w życiu społecznym, chętnie uczestniczyła w różnego rodzaju posunięciach, z nią zawsze ciekawo było pogadać na różne tematy. Zawsze

mieliśmy parę chwil na rozmowy o życiu. Pewnego dnia zaszło o historii. Powiedziałem Juli o swoim dziadku, o tym, jak cudem ocalił się będąc pod aresztem w tym samym krwawym 37-m. I wtedy ona ostrożnie dobierając słowa zawiadomiła, że jej rodzice w pewny sposób dostali na ręce dokumenty powiązane z losem jej pradziadka...

Od tej chwili już nie miałem spokoju. Chciałem je zobaczyć, jednak rozumiałem, że nie będzie to sprawą łatwą. Za wahaniem w głosie pani Borzemskiej stoi strach.

Spotkaliśmy jeszcze raz. Długo przekonyywałem, że muszę zobaczyć te dokumenty, że nikomu nie powiem o tym, w jaki sposób je otrzymano, że wykorzystam te dokumenty tak, żeby to nie miało żadnych skutków nieprzewidywanych, zwłaszcza dla Juli. I wreszcie dostałem te dokumenty na ręce.

Czytałem jednym tchem, wpatrzywałem się w teksty napisane własnoręcznie ofiarą i jej katami. Czytałem świadectwa honoru i podłości, przemocy i oporu. Miałem wrażenie, że te teksty przemawiają do mnie żywymi głosami, że czas wrócił wstecz i pochłania mnie. Spróbuję to przekazać słowami sprawozdania czyli szkicu.

A więc bohaterem naszej opowieści jest Rafał Borzowski 1897 roku urodzenia zamieszkały na wiosce Wierzbowiec powiatu Mohilowskiego na Podolu. Ojciec Rafała Józef Borzowski był dość mocnym gospodarzem – arendował parę set hektarów ziemi. Borzowski byli katolikami, podtrzymywali dobre stosunki z księżą. O ile mogę sądzić, Rafał miał charakter ostry, otwarty, bezkompromisowy. Wszystko to będzie odegrywało ważną rolę w jego życiu i wreszcie spowoduje tragiczny los.

Rodzina Borzowskich była zaprzyjaźniona z księdzem Sokołowskim ze Żmerynki. W te czasy południowo-zachodnie Podole było miejscowością przygraniczną i różnego rodzaju kontakty z Polską nikogo nie dziwiły. Ktoś pragnął zobaczyć krewniaków, ktoś miał swoje interesy, nie zawsze zgodne z prawem. W 1929 roku w Żmerynce został zatrzymany dość

podejrzliwy przemytnik, który zaświadczył, że podczas jego pobytu w Polsce on miał spotkanie z oficerem wywiadu. Ten oficer przekazał dla księdza Sokołowskiego jakiś pakunek i 20 dolarów. Według słów przemytnika pakunek on zniszczył a pieniądze zostawił sobie. Tego wystarczyło, aby aresztować księdza. Jednak niebawem on został zwolniony z powodu braku dowodów winy.

Na początku lat trzydziestych zaczyna się przymusowa kolektywizacja. Gospodarzom, tak zwanym *kurkulam*, odbierają ziemię, majątek, zmuszają iść do *kołgospu*. Ten, który czyni opór, protestuje, automatycznie podpada pod kategorię wrogów ustroju (później mówią już o wrogach narodu). Rafał Borżemski nie był zwolennikiem kolektywizacji, niejednokrotnie wyrażał swoje niezadowolenie. W końcu jednak zmuszony był pójść do kołgospu. Tam mu nie bardzo powiodło się. Został oskarżony o przestępcze niedbalstwo podczas pracy i „wypisany” z kolektywu.

Trzeba było dbać o środki do życia. Rafał już ożenił się, jego żona Zofia urodziła pięcioro dzieci – Józefa, Helenę, Katarzynę, Piotra i Marię. Jednak prywatne gospodarowanie było prześladowane. Rafał próbuje handlować końmi, co znowu zostało kwalifikowane jako *spekulacja*.

Życie tworzyło wokół Rafała błędne koło. Zostali wysłani jako *kurkuli* jego bracia... Zbliżał się rok 1937.

Rafał Borżemski nie był politykiem. Nie wiedział i nie mógł wiedzieć, że jego los został określony splotem wydarzeń i okoliczności dziejów historii światowej. Że jest małą szczapą w lesie poddanym wycinaniu. Miał za sobą z punktu widzenia stalinowskiej racji stanu straszną winę – był POLAKIEM.

Rafał Borżemski nie wiedział i nie mógł wiedzieć, że w 1937 roku w Winnicy, centrum obwodowym Podola, będzie prawdziwe piekło na ziemi. Nie mogę tłumaczyć dokumentów, przesyconych krwią. Dlatego podaję ten tekst bez tłumaczenia: «...свидетель Смирнов Николай Иванович, 1896 г. рождения – сотрудник органов НКВД показал: В феврале или марте 1938 г., когда я работал в ОДТО ст. Жмеринка, туда приехали Кораблёв, нач.

оперативной следгруппы Запутряев и в райотделении НКВД созвали совещание. На этом совещании Кораблёв информировал, что в Виннице вскрыта польская контрреволюционная организация, что арестованные уже *раскололись* и что мы должны также в течение 2-3 дней вскрыть такую организацию у себя.

После этого совещания начались массовые аресты поляков... Аресты производились без достаточных компрометирующих данных, в основном руководствовались национальным признаком и в результате мало кто из поляков остался на свободе.

Были случаи, когда людей арестовывали днём прямо на работе и группами по 20-30 человек вели с работы под конвоем милиционеров. В процессе следствия к арестованным применялись меры физического воздействия...».

Rafał Borżemski został aresztowany w listopadzie 1937 roku. Do swojej winy nie przyznał się, czego dowodem jeszcze jeden dokument, protokół przesłuchania.

«По существу дела показал:

Вопрос. Органами НКВД Вы изобличены как активный участник и организатор польского к-р кружка «Ружанец» в с. Вербовцах, были членом польской религиозной общины и имели тесную связь с ксёндзом Соколовским.

Требуем от Вас полных и правдивых показаний.

Ответ. Организатором польского к-р кружка «Ружанец» я не был, с ксёндзом Соколовским никакой связи не имел, в религиозной общине не состоял.

Вопрос. Вы говорите неправду. Следствие располагает показаниями свидетелей, что Вы в 1924-27 гг. принимали активное участие в организации к-р кружка «Ружанец», имели связь с ксёндзом Соколовским, который посещал вашу квартиру. Следствие требует от вас правдивого ответа.

Ответ. Моей лично квартиры Соколовский никогда не посещал. Он посещал квартиру моей матери, которая жила от

меня отдельно. Что же касается организации кружка «Ружанец», то я такового никогда не организовывал.

Вопрос. В 1928 году, когда Соколовский был арестован, Вы организовывали сбор средств среди верующих и оказывали ему материальную помощь. Подтверждаете Вы это?

Ответ. Когда Соколовский был арестован, я никакого сбора средств среди верующих не организовывал и материальную помощь ему не оказывал.

Вопрос. Следствие располагает данными, что Вы в 1929-30 гг. вели активную борьбу против организации колхозов, занимались а/сов противоколхозной агитацией, распространяли разные провокационные слухи против колхозного строя. Подтверждаете Вы это?

Ответ. Этого подтвердить я не могу, так как я в 1929-30 гг. против колхозов не проводил, провокационных слухов против организации колхозов я лично не распространял.

Вопрос. Мы располагаем данными, что Вы в 1934 году были исключены из колхоза за вредительскую деятельность. Расскажите об этом следствию подробно.

Ответ. Действительно, я в 1934 году был исключён из колхоза за вредительскую деятельность, которая выражается в том, что я во время весеннего сева недоброкачественно заборонивал посев.

Вопрос. Следствие располагает данными, что Вы и в данное время имеете связь со своими братьями, репрессированными соввластью за к-р деятельность и занимаетесь контрреволюционной работой, направленной против соввласти и колхозного строя. Подтверждаете Вы это?

Ответ. Нет, не подтверждаю. Связи со своими братьями никакой не имею и контрреволюционной деятельностью не занимался.

Вопрос. Следствием установлено, что ваш отец был крупным кулаком – арендатором помещичьих земель. Подтверждаете Вы это?

Ответ. Да, подтверждаю, мой отец действительно был крупным арендатором помещичьих земель, арендовал около 240 десятин помещичьей земли.

Вопрос. Следствие располагает данными, что Вы занимались а/сов. Агитацией против колхозного строя, распространяли среди колхозников провокационные слухи о войне и прочие. Подтверждаете Вы это?

Ответ. Нет, не подтверждаю.

Вопрос. Признаёте Вы себя виновным в к-р деятельности, которую Вы проводили в с. Вербовцах?

Ответ. Нет, не признаю, к-р деятельностью я не занимался.

Из слов моих записано, верно, мне прочитано, в чём и расписываюсь. Подпись – Боржемский”.

Aresztowany w listopadzie 1937 roku, Rafał Borżemski został rozstrzelany w grudniu tegoż roku, prawdopodobnie w Winnicy. Za co? Że był POLAKIEM.

Nie mogę dodać nic więcej. Boję się, że serce mi pęknie.

Zbigniew Lewiński

„WINNICA – ZBRODZIA BEZ KARY”

... a potem był Katyń...

Taki tytuł, nawiązujący do powieści Dostojewskiego, nosi wydana w Kijowie w 1994 r. kilkusetstronicowa książka dotycząca masowych morderstw dokonanych w latach 1937-38 przez NKWD w Winnicy. Zawiera dokumenty i wspomnienia świadków tych wydarzeń. Wśród ofiar było kilkuset Polaków, o czym świadczą zamieszczone w książce wykazy zamordowanych. Warto więc

przybliżyć czytelnikom ten fragment historii XX wieku, zwłaszcza, iż podobnie jak Katyń, był do niedawna skrętnie ukrywany.

Jest w Winnicy, tak jak i w innych dużych miastach byłego Związku Radzieckiego, wybudowany z całym socjalistycznym rozmachem, Park Kultury i Wypoczynku. Setki, tysiące mieszkańców miasta bawi się tam na organizowanych często festynach; dzieci korzystają z atrakcji stałego lunaparku.

Kiedy w końcu lat 80-tych pokazałem moim winnickim przyjaciółom francuskie wydawnictwo poświęcone zbrodniom stalinowskim i wielkiemu cmentarzysku ofiar, na którym sowieckie władze urządziły boiska sportowe, alejki, fontanny, ustawiły karuzele i huśtawki, wszyscy jednomyślnie stwierdzili: „to zachodnia propaganda. Nie było żadnych zbrodni w Winnicy!”

Dziś wybudowano tam cerkiew-kaplicę cmentarną, powstały dwa pomniki z tablicami upamiętniającymi zbrodnię, ale lunapark funkcjonuje nadal. Wielu nie chce uwierzyć własnym, ukraińskim historykom. Tak jest wygodniej: nie trzeba mieć skrupułów przed posadzeniem dziecka na karuzeli, pod którą, być może leży jego pradziadek...

Pierwsze publikacje dotyczące enkawudowskich masowych mordów w Winnicy pojawiły się już w 1943 r. w Kanadzie i USA. Ich autorami byli ukraińscy uczeni, którzy uciekli przed komunistycznym terrorem „za wielką wodę”. Jeden z nich, Mychajło Seleszko, swój wydany w 1943 r. w New Jersey artykuł zatytułował: „Winnica – Katyń Ukrainy”. Podobnymi porównaniami posługuje się do dziś wielu historyków. Nie bez racji, bowiem metody, które po raz pierwszy NKWD zastosowało w Winnicy (strzał w tył głowy, związane z tyłu ręce) wykorzystane zostały później w egzekucjach polskich oficerów w Katyniu, Miednoje, Charkowie czy Starobielsku.

Jedną, bodaj czy nie najważniejszą z przyczyn masowych zbrodni na Ukrainie była chęć rewanżu za rok 1919 i 1920, za walkę Ukraińców pod wodzą Petlury wraz z polskim wojskiem marszałka Piłsudskiego przeciw zalewającym kraj bolszewikom.

Winnica, w której obaj wodzowie przyjmowali defiladę oddziałów zdobywających Kijów, była miejscem szczególnie znienawidzonym przez Stalina. Nic więc dziwnego, że szalejący terror komunistyczny to właśnie miasto dotknąć musiał najbardziej.

Najpierw jednak władze sowieckie spowodowały słynny „wielki głód ukraiński”. W latach 1932-33 zginęło z głodu spowodowanego restrykcyjną polityką Moskwy ponad 7 milionów mieszkańców wsi. Potem masowe aresztowania żołnierzy z armii Petlury, ukraińskiej inteligencji i duchowieństwa, aż wreszcie przyszedł rok 1937. Zaczęło się od zakrojonych na szeroką skalę aresztowań „wrogów ludu” na terenie Podola. Część winnickich szkół zamieniono na więzienia NKWD. W końcu marca 1938 r. do pięknego sadu przy ul. Podleśnej 1 zaczęto zwozić deski, cegłę, cement i wapno. Wkrótce cały sad został ogrodzony wysokim, szczelnym parkanem. Wysiedlono pobliskich mieszkańców. Nocą często słychać było szum silników samochodowych, jedna za drugą podjeżdżały ciężarówki ze zgaszonymi reflektorami.

Apolon Trembowiecki, dziennikarz i pedagog winnicki, jeden z niewielu enkawudowskich aresztantów wypuszczonych z więzienia po zajęciu miasta przez Niemców, w swej książce „Zbrodnia w Winnicy” wydanej w USA w 1943 r. wspomina, iż często słychać było z ogrodzonego sadu krzyki ludzi kopiących wielkie kwadratowe doły o głębokości dochodzącej do 5 metrów.

W roku 1943, po wkroczeniu Niemców do Winnicy, poinformowani przez mieszkańców hitlerowcy, zaprosili do miasta komisję Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. W ciągu dwóch tygodni rozkopano w sadzie przy Podleśnej 1, 19 mogił o łącznej powierzchni 228 m.kw. Znalaziono zwłoki 580 osób.

Innym miejscem masowych mogił był cmentarz prawosławny, gdzie w piętnastu dołach o wymiarach 3 x 3 metry znaleziono kolejne ofiary stalinowskiego terroru. Oto jak przedstawia ten fakt A. Trembowiecki: „Oczom zgromadzonych ukazał się koszmarny obraz: w mogiłach leżeli zakatowani męczennicy ze związanymi rękami i dziurami od pocisków w potylicy. Kolejne warstwy trupów

przesypane były wapnem, najwyższa warstwa zasypana dziesiątkami chłopskich chust, sukienek, kaftanów i nocnych koszul. To wszystko znów przesypało wapnem...”

Największą ilość mogił odkryto w Parku Kultury i Wypoczynku im. M. Gorkiego. Rozpoczęły się zbiorowe pogrzeby. Pierwszy odbył się 12 czerwca 1943 r. Pochowano 230 ciał. Przez następne cztery miesiące, co kilka dni odbywały się kolejne pochówki. Ogółem do 3 października 1943 r. odbyło się ich 19. Pochowano łącznie 9439 osób. Wśród nich było prawie tysiąc osób polskiego pochodzenia. Tak wynika z załączonego do omawianej książki wykazu. Oto kilka wypisów z owej listy, dotyczących Polaków:

poz. 14 – Balicki Rafał, 1.45, rolnik, wieś Brygidówka, aresztowany 27.XI.1937, żona Marcelina,

poz. 120 – Głuszko Wojciech Adamowicz, Polak, 1.52, robotnik kolchozowy, wieś Chutor pow. Bar, areszt. 23.XII.1937, żona Maria,

poz. 567 – Staniszewski Adolf – Polak, rachmistrz, miasto Braclaw, areszt. w grudniu 1937, narzeczona Emilia Dobrzańska,

poz. 666 – Jakubowski Bonifacy – Polak, 1.65, robotnik kolchozowy, wieś Wójtowce (obecnie Żdanówka), pow. chmielnicki, areszt. 18.IV.1938, żona Paulina.

Wiele nazwisk umieszczonych na owej liście ma polskie brzmienie, choć nie podana jest narodowość zamordowanego. Można więc z dużym prawdopodobieństwem domniemywać, iż przynajmniej część tych ludzi to Polacy. Np.: Berezowski Michał (poz.28), matka Janina, Bednarski Juliusz syn Stanisława (poz.30), Bruniecki Józef s. Feliksa (poz. 62), Borkowski Jan s. Jana (poz.69), Wawroński Hilary (poz.71), Wdowicki Tomasz (poz.93), żona Karolina.

To wypis tylko z pierwszej „setki”. A takich „setek” jest 95!

Badająca winnicke masowe groby międzynarodowa komisja, w skład której weszli:

1. Prof. Anatomii Soenen z Belgii,
2. Dr Michajłow z Instytutu Medycyny Sądowej w Bułgarii,

3. Prof. medycyny sądowej – Cazzaniga z Włoch,
 4. Dr ter Poorten z Instytutu Anatomii Patologicznej w Amsterdamie (Holandia),
 5. Prof. Birkle z Instytutu Medycyny Sądowej w Bukareszcie (Rumunia),
 6. Prof. medycyny sądowej Krsek z Bratysławy (Słowacja),
 7. Prof. medycyny sądowej Orsós z Budapesztu (Węgry),
 8. Prof. anatomii Pesonen z Helsinek (Finlandia),
 9. Prof. Duvoir z Instytutu w Paryżu (Francja),
 10. Prof. Jurak z Uniwersytetu w Zagrzebiu (Chorwacja),
 11. Prof. Haggovist z Uniwersytetu im. Karola w Sztokholmie (Szwecja), oraz dwóch profesorów medycyny sądowej z Niemiec
- przez trzy dni, od 13 do 15 lipca 1943 r. prowadziła badania zbiorowych mogił.

W protokole datowanym na 15 lipca 1943 r. komisja oświadczyła, że znaleziono trzy miejsca zbiorowych pochówków ofiar stalinizmu z lat 1937-38:

- I. „Sad gruszowy” – 38 masowych mogił,
- II. „Cmentarz prawosławny” – 40 masowych mogił,
- III. „Park Wypoczynku” – 35 masowych mogił.

W mogiłach stwierdzono 9439 ciał, z czego przebadano 819. Na wszystkich przebadanych ciałach znaleziono z tyłu szyi rany od pistoletu kaliber 22 (kule ołowiane, „niepokryte”). Wszystkie ofiary miały związane z tyłu ręce i były ubrane. Tylko trzy kobiety nie miały związanych rąk, były natomiast całkiem rozebrane. Otwór wejściowy kuli znajdował się na wysokości 2-3 kręgu szyjnego (w kilku przypadkach – piątego). Jedno z ciał miało przestrzeloną czaszkę w okolicy skroni (z prawej na lewą stronę), kilka innych ofiar zginęło od strzału w potylicę. W wielu ciałach stwierdzono dwie lub trzy osobne rany postrzałowe.

Lektura książki „Winnica - zbrodnia bez kary”, jako żywo przypomina opisy mordów dokonanych przez NKWD na polskich oficerach. Nic więc dziwnego, że Winniczanie często porównują Winnicę do Katynia. Szkoda, że nie wszyscy; nie tak łatwo jednak

wykorzeń z głów mieszkańców wbijaną latami „wiedzę” o kraju, w którym, jak w żadnym innym, swobodnie oddycha człowiek. „Ja drugiej takiej strony nie znajdu, gdzie tak wol’no dyszyt człowiek!...”

Niedawno, moi winniccy uczniowie zaśpiewali mi nową wersję tej popularnej w byłym ZSRR pieśni: „ja drugiej takiej strony nie znajdu, gdzie tak jele (ledwie - przyp.Z.L.) dyszyt człowiek...”

I chyba ta wersja jest bliższa prawdy!...

Na podstawie książki „Winnica – zbrodnia bez kary” – dokumenty, świadectwa, Kijów 1994, str. 333.

Wiktoria Kryśko

GOLGOTA SEBASTIANA LUDWIKA

Po wielu latach milczenia, lęku i poniżenia obywateli sowieckiej Ukrainy, postanowiłam opowiedzieć dziś swoim krajanom o tragicznej drodze życiowej mojego pradziada. Piętno „dzieci wroga narodu” prześladowało naszą rodzinę przez wiele lat. Doczepiano nam etykiety: „polscy szpiedzy”, „zwoleńnicy religijnego obskurantyzmu”, „słudzy księży cerkwi rzymsko – katolickiej”.

Jakie grzechy popełnił mój pradziadek – Sebastian Ludwik, urodzony w 1889 roku we wsi Koszarynce w rejonie kopajgrodzkim? Za co był rozstrzelany przez siepaczy Oddziału Zarządu Spraw Wewnętrznych Ukrainy. W kopii nakazu numer 340 z 16 grudnia 1937 roku zobaczyć można zamaszysty podpis kierownika kopajgrodzkiego rejonu ZSRR, który zobowiązał swojego współ-pracownika towarzysza Marcyniuka do wtrącenia mojego pradziadka do więzienia.

Wyciąg z aktu wykonania wyroku śmierci „spis 37” Urzędu Spraw Wewnętrznych ZSRR i prokuratora ZSRR z 9 stycznia 1938 roku (protokół numer 740) stwierdza fakt rozstrzelania Sebastiana Ludwika.



Wyrok śmierci został wykonany 11 lutego 1938 roku o godzinie 24.00 przez kierownika 8 oddziału UGB NKWD ZSRR sierżanta bezpieczeństwa publicznego Perepielaka.

Ojciec czworga dzieci został pozbawiony życia na podstawie fałszywych zarzutów. Mój pradziad przetrwał kolektywizację i okres wielkiego głodu, lecz nie zdołał uniknąć represji. Pracownicy NKWD dołożyli wszelkich starań, aby wykorzeńić tak zwanych „wrogów narodu”. W Moskwie, stolicach związkowych republik, dużych i małych miastach obradowały powołane do tego celu tak zwane „dwójki” i „trójki”. Rzadko zdarzało się, aby ktoś z obwinionych uniknął rozstrzelania. Czasem skazani otrzymywali wyrok zesłania na 10 do 20 lat do katorżniczej pracy w kopalniach i kanałach Gułagów.

Wracając do fałszywych zarzutów jakie postawiono mojemu pradziadkowi odwołam się do ankiety aresztowanego, w której

przeczytać można, że był on „średniozamożnym chłopem – tak zwanym „średniakiem”. Pracował w kolchozie imieniem Jeżowa jako pasiecznik, a z zawodu był cieślą. Umiał wykonać każdą zleconą mu pracę. Miał krowę, konie, lamusa, stodołę i 4,5 dziesięciny ziemi. Jego rodzina to żona Maria (1906), trzech synowie: Stanisław (mój dziadek, urodzony w 1921 roku), Leonty (1932), Józef (1936) oraz córka Róża (1930).

Zacytuję teraz fragment opinii jaką wystawiła Sebastianowi Ludwikowi Wiejska Rada, zachowując oryginalną ortografię i leksykę:

„Za socjalnym pochodzeniem kułak, rozkułaczony w 1931 roku, teraz kolchoźnik, pracuje pasiecznikiem. Uparcie przeciwstawiał się kolchozom, za narodowością – Polak, pomocnik księdza Sokołowskiego, ma kontakt z kułakami”.

Opinia została podpisana pięknym charakterem pisma przez sekretarza Wiejskiej Rady. Podczas śledztwa okazało się, że Sebastiana i Marii nie rozkułaczono z tej prostej przyczyny, że nie byli oni kułakami, a jedynie średniozamożnymi chłopami, którzy nie zatrudniali najemnych pracowników. W czasie wielkiego głodu w roku 1933 zachował krowę, która pomogła mu uchronić dzieci przed śmiercią. W 1931 roku cały ich majątek przyłączono do kolchozu za zaległe podatki, a samego Sebastiana Ludwika w 1930 roku wtrącono na dwa lata do więzienia miejskiego w Winnicy na podstawie artykułu 58 – 2 Kodeksu Kryminalnego ZSRR. Na tej podstawie organy śledcze spreparowały później trzy podstawowe zarzuty: był Polakiem, przebywał w więzieniu, nie płacił podatków. Wiejska Rada dodała jeszcze dwa zarzuty: był zwolennikiem kościoła katolickiego, jego brat Mikołaj został zesłany z rodziną na Północ (nikt z tej rodziny już nie powrócił z zesłania).

21 grudnia, tuż przed Bożym Narodzeniem, został wysłany protokół sprawy Sebastiana Ludwika – niewykwalifikowanego rolnika. Protokół został sporządzony zgodnie z przepisem numer 24 i wydrukowany w Szpitalu Obwodowym w Winnicy. W środku dokumentu znajdowały się wstawki z białych arkuszy papieru. Na

pierwszej stronie widnieje stempel „Zgodny z napisanym ” oraz podpis mojego pradziadka. Inne jego podpisy są jakieś krzywe i niezdarne. Są to podpisy człowieka, którego bito, głodzono, nie dawano mu spać dopóki nie przyzna się do wszystkich stawianych mu zarzutów.

Do tego wszystkiego dochodził jeszcze czynnik religijny. Jak każdy chłop Sebastian Ludwik wierzył w Boga, jego miłość i obronę. W tym duchu także wychowywali wraz z żoną swoje dzieci. W ich domu ksiądz Sokołowski, uważany przez władzę radziecką za wroga narodu, przyjmowany był zawsze jak drogi i oczekiwany gość.

W czasie przesłuchania na pytanie: „A co ksiądz mówił o radzieckich porządkach?”, mój pradziad długo nic nie odpowiadał. Złamało go jednak kilka dni karceru i zimnego więzienia. Podpisał wszystko o co prosili. Mówił: „Ojciec uczył mnie wspierać braci w wierze, więc prowadziłem kontrrewolucyjną, nacjonalistyczną działalność”. Barskim śledczym zależało jednak by połączyć sprawę Sebastiana Ludwika ze sprawą księdza Sokołowskiego. Padaly zarzuty: „wróg”, „sługa Rzymu”. Śledczy pisze słowa, które rzekomo są fragmentem zeznania księdza Sokołowskiego, a dotyczą mojego pradziada: „Przyjdzie czas, kiedy Polska napadnie na ZSRR – wtedy należy pomóc współwyznawcom. Na tyłach trzeba prowadzić dezorganizację, przeróżnymi sposobami wywoływać niezadowolenie chłopów radzieckimi metodami”. Dalej widnieje zapis: „Zapisano ze słów słusznie”. Podpis jednak jest niewyraźny, świadczący o bezsilności znękanego i głodzonego człowieka.

W dalszej części dokumentu zarzuca się mojemu pradziadkowi kontrrewolucyjną pracę na korzyść Polski i Piłsudskiego. Rzekomo Sebastian Ludwik miał powiedzieć: „Udowadniam, że polityka radzieckiej władzy w stosunku do pracującego chłopstwa jest nieprawidłowa, i nam, Polakom mieszkającym na terytorium Ukrainy, będzie dobrze żyć wtedy, kiedy Polska napadnie na ZSRR i zdobędzie Ukrainę. Każdy Polak musi być patriotą swojej ojczyzny, kochać swój naród. Trzeba

otworzyć polskie szkoły, w których dzieci będą mogły uczyć się języka ojczystego, czytać i pisać po polsku. Dzieci powinny być wychowywane w narodowym duchu i zgodnie z kanonami kościoła katolickiego”.

Przesłuchanie przeprowadził pełnomocnik UGB, sierżant Bezpieczeństwa Publicznego Bardow albo Bardadow (podpis jest niewyraźny). Na nowy 1938 rok protokół był już gotowy.

Z Baru Ludwika przewieziono do więzienia w Winnicy. Stało się to zgodnie z uchwałą kierownika operacyjnej grupy śledczej, młodszego sierżanta Aleksandrowa. W uzasadnieniu decyzji możemy przeczytać: „ Za prowadzenie kontrrewolucyjnej pracy wśród ludności i rozpowszechnianie polskiego narodowego wpływu oraz ze względu na to, że przebywając na wolności mógłby się ukrywać w celu uniknięcia śledztwa i sądu zostaje skazany na osadzenie w winnickim więzieniu”.

Jak już pisałam wcześniej, mój pradziad zginął 11 lutego 1938 roku o godzinie 24.00. Otrzymał najwyższy wymiar kary – śmierć przez rozstrzelanie.

Tak zginął mój pradziad. Dziś we wsi Koszarynce mieszka jego syn Józef, który ma 81 lat. W Kopajgrodzie mieszka wraz z żoną Haliną wnuk córki Ludwika Rozalii – Włodzimierz Kaliciński. Zarówno on jak i mój dziadek pomagają księdzu Stefanowi Majewskiemu w rozbudowie kościoła.

Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć również o drugim moim pradziadku. Bartosz Opolski, urodzony w 1893 roku, Polak z pochodzenia, urodził się i mieszkał we wsi Snitków. Został aresztowany i rozstrzelany na podstawie podobnych zarzutów jak Sebastian Ludwik.

W mieście Bar mieszka wnuczka Sebastiana Ludwika i Bartłomieja Opolskiego – moja matka Emilia, która ma obecnie 73 lata. To ona w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia cierpiała za to, że pomagała kościołowi katolickiemu i księdzu Bronisławowi Biernackiemu. Teraz wszyscy możemy mówić o tym z dumą.

Uważam, że wszyscy, którzy obecnie odczuwają nostalgię za Związkiem Radzieckim i jego ustrojem, powinni pomyśleć o tym, co przeżyli nasi przodkowie w czasie tragicznych lat prześladowań.

W niedawno wydanych księgach zatytułowanych „Zrehabilitowani historią”, zostały zamieszczone spisy osób represjonowanych w obwodzie winnickim. Na każdej stronie przy 6-8 nazwiskach widnieje krzyżyk. Oznacza to, że człowiek zmarł podczas śledztwa, albo został rozstrzelany w jamach winnickich.

Żyję w przekonaniu, że ziarno wiary katolickiej zostało zasiane i zakiełkowało od ciepła duszy moich pradziadów. Bez względu na ciernistą drogę jaką przeszli nasi przodkowie, wiara katolicka jest zawsze obecna w naszej rodzinie.

Małgorzata Miedwiediewa

TEGO NIE SPOSÓB ZAPOMNIEĆ

Ta opowieść nawiązuje do moich wspomnień z dzieciństwa, opowiadań babci i mamy. Swoją polskość odkryłam bardzo wcześniej. Być może powodem tego była kołysanka, którą śpiewała mi moja mama: „Cichy wietrzyk wieje, wieść radosną niesie...”, a którą ja teraz śpiewam moim wnukom.

Odtworzenie całej historii mojej rodziny jest dość trudne. Moi przodkowie ze strony mamy – Wiszemirscy i Godziszewscy – wywodzili się ze szlachty polskiej. W majątku Dybrynie mieszkała rodzina Wyszemirskich z dziećmi: Zofią, Stefanią, Marcysią, Joanną i Julianem. Na początku lat siedemdziesiątych dziewiętnastego stulecia, na zaproszenie Wyszemirskich na folwark przyjechał mechanik zajmujący się naprawą maszyn rolniczych – Jan Mauer. Podczas dłuższego pobytu w Dybrynie zakochał się w Stefanii Wyszemirskiej (mojej prababci) i do Warszawy już nie

wrócił. Po pewnym czasie pobrali się, a owocem tego związku było siedmioro dzieci – pięć córek i dwóch synów. Nadano im imiona: Józefa, Paulina, Wincenty, Marcjanna, Romuald, Helena, Maria. Marcjanna – moja babcia – w 1909 roku wyszła za mąż za szlachcica z Mohylewa, Henryka Godziszewskiego.



Henryk Godziszewski z synami Adamem i Henrykiem

Moja mama Wilhelmina wspominała: „ Ojciec mój, Henryk Godziszewski, był szlachcicem z Mohylewa w guberni podolskiej. W tamtych czasach jego ojciec Emil (a po ojcu mój dziadek), pracował jako ekonom w folwarku, którego nazwy dokładnie nie pamiętam. Mógł to być folwark Jarmolińce albo Gruszka. Mój ojciec był samoukiem. Zdobywał praktykę w kolejnych folwarkach. Między innymi trafił również do Ujarzyniec, gdzie poznał moją

mamę – Marcjanę Mauer. Zaręczyli się, a pięć lat później wzięli ślub i wyjechali do Wendyczan. Następny majątek do którego trafili to folwark pana Sochaczewskiego we wsi Ladawa. Wieś tę często wspomina w swojej twórczości Juliusz Słowacki. Właśnie w Ladawie przyszła na świat nasza trójka – ja, mój brat Adam i siostra Elżbieta.

Mój ojciec był dobrym gospodarzem i uczciwym człowiekiem, dlatego powierzono mu jako zarządcy kolejne trzy folwarki : Czerwona, Biała i Biłyczyn. Wówczas wynajął on kwaterę w Jałtuszkowie, gdzie mieszkaliśmy do 1930 roku.

W czasie rewolucji październikowej, a potem podczas wojny domowej 1918-1921 gdy władza przechodziła z rąk do rąk, mój ojciec w obawie o swoje życie ukrywał się u odważnych i prawych ludzi, którzy informowali go o zamiarach bolszewików względem jego osoby.

W 1930 roku moja rodzina osiedliła się w Barze. Rodzice kupili bardzo stary kryty słomą domek w którym upływały moje młodzińcze lata.

Kiedy przyszła pora na naukę okazało się, że dla nas droga do edukacji jest zamknięta, gdyż jesteśmy dziećmi służbowca, inteligenta. Jedynek kierunkiem dostępnym dla nas była agronomia. Tak więc uczyliśmy się w technikum rolniczym. Rok przed ukończeniem szkoły dotknęła nas rodzinna tragedia. Mój brat Adaś zmarł na galopujące suchoty.

Ja i moja siostra ukończyłyśmy szkołę w 1935 roku i rozpoczęłyśmy pracę. Ojciec bardzo się cieszył że mamy swój własny „kawalek chleba”. Ale nie trwało to długo...”

Na tym kończą się wspomnienia mojej mamy – Wilhelminy Godziszewskiej. Postaram się teraz odtworzyć to, co pozostało mi w pamięci z opowiadania mojej babci – Marcjanny Godziszewskiej. Gdy rozpoczęły się represje stalinowskie wobec Polaków w latach trzydziestych XX wieku, moi dziadkowie zdecydowali że babcia Marcjanna zarejestruje się jako Ukrainka, aby w ten sposób ochronić rodzinę. Natomiast dziadek, Henryk Godziszewski zdecydował, że

on swojej polskiej narodowości nie zmieni. 30 października 1937 roku w nocy NKWD aresztowało dziadka, córkę Elżbietę zwolniono z pracy, a jej męża odwołano ze służby wojskowej jako zięcia wroga narodu. W czasie rewizji w domu znaleziono polską książkę zatytułowaną „Zycie Naci”, co enkawudyści odczytali jako „Żyźń Nacji” – życie narodu. W ten sposób niewinna dziecięca książeczka stała się kolejnym powodem oskarżenia o działalność antysowiecką. Na pytanie mojej babci dlaczego uwięziono jej męża odpowiadano: „Bo on polak”. Śledcza sprawa mego dziadka jest pod numerem 20907. W akcie oskarżenia memu dziadkowi inkryminowano działalność kontrrewolucyjną na rzecz Polski.



Henryk Godziszewski portret

Z relacji babci wiem, że uczestniczyła w ekshumacjach ofiar zbrodni winnickich, których dokonywali Niemcy w 1943 roku. Rodziny straconych rozpoznawały swoich bliskich. Najwięcej wśród pomordowanych przez NKWD było Polaków. Babcia

wspominała że wielokrotnie mdlała podczas identyfikacji ekshumowanych ciał.

Za czasów Chruszczowa rodzinom ofiar represji przyznawano specjalną rentę, jednak babcia mimo propozycji kategorycznie odmówiła jej przyjęcia. Powiedziała że nie będzie przyjmowała od władzy sowieckiej żadnych pieniędzy. Muszę przyznać, że po tych tragicznych przejściach moja babcia Marcjanna właściwie niczego się już nie bała.

Pamiętam też, jak w 2006 roku mój starszy brat wrócił z archiwum państwowego w Winnicy, gdzie czytał akta z przesłuchania dziadka przez NKWD w 1937 roku. Był załamany tym co przeczytał, zarówno fikcyjnymi zarzutami o szpiegostwo, jak i metodami śledztwa. Zobaczył w aktach jak z każdym dniem dochodzenia, na skutek brutalnych metod przesłuchania zmieniał się u dziadka charakter pisma.

W tym samym czasie w 1937 roku aresztowano w Barze wielu mężczyzn za to, że byli polakami. W latach pięćdziesiątych byłam jeszcze dzieckiem, pamiętam jednak że w moim otoczeniu wszystkie koleżanki babci były wdowami : Rachalska, Obertyńska, Malinowska, Witosławska... Wszystkie one będące w wieku mojej babci i młodsze mówiące między sobą po polsku były wdowami. Wszystkie nosiły w sobie straszne wspomnienia.

Z Baru i rejonu barskiego w czasach represji część polaków została zesłana w głąb Rosji. Znaczną większość jednak stracono w Winnicy.

WSPOMNIENIA

Moje wspomnienia rozpocznę od obejścia domu moich rodziców, gdzie rosną jeszcze i nadal owocują trzy jabłonie zasadzone przez mojego dziadka. Kiedy kilka lat temu mój syn Michał zapytał, czy może wyciąć te drzewa i w ich miejscu zasadzić nowe, wyjaśniłam mu ich historię. Od tej pory nie wracał już do tego tematu.



Marcin Majewski i jego żona

Dziadek ożenił się w 1927 roku z Józefą Polową (moją babcią). Planowali budowę domu, na który gromadzili materiały. Najpierw jednak wystawili stodołę, a obok maleńki pokój i kuchenkę. Dziadek zaczął zakładać sad. Sadził drzewa owocowe i krzaki malin. Był też pszczelarzem, miał pasiekę składającą się z jedenastu uli. W 1933 roku, w czasie wielkiego głodu na Ukrainie, było bardzo obfite miodobranie. Codziennie był świeży miód. Ludzie przychodzili do dziadka, a on rozdawał im miód. Niejednokrotnie picie wody z miodem pozwalało im przetrwać najcięższy okres. Mój dziadek był bardzo dobrym człowiekiem, gospodarzem i pszczelarzem. Kochał pszczoły, a one w ogóle go nie żądliły.

W 1928 roku dziadkowi i babci urodził się syn, który prawie natychmiast zmarł. Rok później w lutym, w dniu imienin Apolonii, urodziła się im córka, która otrzymała imię swojej patronki - Apolonia. W 1933 roku urodził się Marian, a w 1937 – moja mama Anna. Dziadek nie pracował w kolchozie, pracowała tam babcia. Dziadek natomiast był robotnikiem kolejowym na stacji Kotiurzany.

8 sierpnia 1937 roku, jak zwykle wczesnym świtem, wyszedł do pracy. Około południa na podwórzu domu dziadków pojawili się pracownicy NKWD wraz z wójtem wsi. Pytali o dziadka, a babcia zgodnie z prawdą odpowiedziała, że jest on w pracy. Urzędnicy udali się tam niezwłocznie. Ostatnią osobą, która widziała dziadka żywego była jego córka Pola, która pasła krowy na łące pod lasem. Zobaczyła ona oficera na koniu. Obok konia szedł jej tata. Popatrzył na nią smutnym, kochającym wzrokiem. Pola miała wtedy dziewięć lat. Więcej już swojego ojca nie zobaczyła. Z dokumentów archiwalnych (ankieta aresztowanego) wynika, że w chwili aresztowania dziadek miał troje małych dzieci. Najstarsza Pola miała 9 lat, Marian – 4 lata, zaś Anna jedynie dwa miesiące. Dziadkowi zarzucano, że należał do Polskiej nacjonalistyczno-rewolucyjnej organizacji występującej przeciwko władzy radzieckiej założonej w 1921 roku przez polskiego agenta, księdza Sokołowskiego. Osoby z otoczenia księdza Sokołowskiego

automatycznie były uznawane za współpracowników agentów sąsiednich państw kapitalistycznych. Uznano, że przebywanie na wolności tak groźnego agenta może negatywnie wpłynąć na przebieg śledztwa.

Dziadkowi zarzucano, że przygotowuje nielegalne przekraczanie granicy, codziennie zajmuje się agitacją antyradziecką w środowisku pracowników kolchozu w celu zaszczepienia w nich niechęci do ustroju komunistycznego. Protokół przesłuchania zawierał prowokacyjne pytania. Na przykład, czy należała do kółka różańcowego, czy jego żona śpiewała w kościelnym chórze po polsku, czy chodził za granicę (za Zbrucz), czy jeździł do Żytomierza do księdza Sokołowskiego, jakie zadania od niego otrzymywał. Dziadek odpowiadał zgodnie z prawdą, że żadnych zadań nie otrzymywał, a do Żytomierza jeździł, aby prosić księdza Sokołowskiego w imieniu mieszkańców wsi o posługę kapłańską.

Początkowo dziadek przebywał w więzieniu w Mogilewie Podolskim. Babci nie udało się jednak tam z nim zobaczyć. Mogła jedynie zostawić dla niego jedzenie i ciepłe ubranie.

W czasie następnej wizyty okazało się, że dziadka przeniesiono do więzienia w Winnicy. Babcia przygotowała dla niego paczkę z niezbędnymi rzeczami i pojechała do tego miasta. Tam jednak okazało się, że nie tylko nie mogła już zobaczyć swojego męża, ale również odmówiono przyjęcia paczki. W uzasadnieniu usłyszała, że jemu te rzeczy nie będą już potrzebne. Babcię zmroziły te słowa. Wiedziała, że mogą one oznaczać tylko jedno.

Dziadek, wyrokiem NKWD, został rozstrzelany 1 października 1937 roku. W 1937 roku zostało również rozstrzelanych dwóch jego braci – Witold i Ludwik.

Widziałam listę osób z tak zwanej „sprawy księdza Sokołowskiego”. Było tam 21 polskich nazwisk, w tym trzy kobiety.

Rodzinę dziadka uznano za wrogów narodu. Zabrano im całą ziemię. Pozostawiono jedynie ścieżkę wiodącą do domu. Przez rok

ktoś uprawiał tę ziemię, ale później została ona niezagospodarowana. Stało się tak z czystej sąsiedzkiej solidarności. Szykanowano każdego, kto wykazywał jakąkolwiek formę solidarności z rodziną rozstrzelanego „wroga narodu”. Siostra dziadka tak bała się spotkać z moją babcią, że omijała ją z daleka i tylko kiwała głową. Kiedy Pola i Marian paśli krowę przeganiano ich mówiąc, że ich miejsce jest tam, gdzie ich ojca.

Rok po śmierci dziadka zaczęły krążyć słuchy, że wdowom po rozstrzelanych grozi zesłanie. Babcia przygotowała w węzełkach wszystko co potrzeba na wypadek konieczności nagłego opuszczenia domu przez nią i przez dzieci. Ciotka Marcelina – siostra babci – słyszała przerażające historie o losie jaki spotyka dzieci w transportach zesłańców. Postanowiła więc zabrać najmłodszą córeczkę babci – Anię (moją mamę) do siebie. Mimo, że zesłanie szczęśliwie ominęło babcię, to jednak moja mama do piątego roku życia mieszkała u ciotki Marceliny.

W 1943 roku Niemcy dążyli do ujawnienia zbrodni komunistów. W Winnicy odbyła się ekshumacja, w której uczestniczyła między innymi moja babcia. Rozpoznała ona ubranie dziadka po charakterystycznej dziurce w kieszeni. Ręce ofiar były spętane z tyłu drutem po dwie osoby. Słyszałam, że wdowy rzucały się do mogił, płakały, rozpaczały. Niemcy, aby opanować sytuację, strzelali do góry, sprowadzili psy. Po zakończeniu wojny NKWD szukało kobiet, które uczestniczyły w ekshumacji. Wiele z nich (ok.100) zabrano i od tej pory ślad po nich zaginął. To był prawdziwy cud, że nasza babcia ocalała, a mama i jej rodzeństwo nie zostali sierotami.

Mojej babci wiele zawdzięczam. Babcia uczyła mnie czytać po polsku z elementarza. Recytowała mi polskie wierszyki i opowiadała bajki oraz żywoty świętych. Uczyła religii i pacierza. Opowiadała o dziadku. Chodziłyśmy na nabożeństwa majowe. Śpiewałyśmy:

*„Witaj święta Panienko
Najjaśniejsza jutrzeńko.*

*Witaj Świeta, Wniebowzięta.
Niepokalana.”*

W 1956 roku mama rozpoczęła starania o rehabilitację dziadka. Jej zabiegi zostały uwieńczone sukcesem. Dziadka w pełni rehabilitowano 4 października 1956 roku.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Віліжінський Віктор Миколайови, історик, краєзнавець, магістр державного управління, переможець II Міжнародного конкурсу молодих науковців: «Архетипіка і державне управління», автор монографії «Реформування системи місцевого самоврядування в Україні з урахуванням національних традицій врядування» та низки фахових публікацій у сфері державного управління.

Завальнюк Костянтин Вікторович, кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Вінницької області, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Йолтуховський Микола Павлович, краєзнавець, Почесний громадянин м. Бара.

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних наук, доцент Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, член Національної спілки краєзнавців України.

Мельничук Ігор Петрович, кандидат історичних наук, краєзнавець, м. Вінниця.

Петренко Володимир Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри права Вінницького кооперативного інституту, член правління Вінницької обласної організації Національ-

ної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України.

Подкур Роман Юрійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Рекрут Валерій Пилипович, кандидат історичних наук, радник Голови Національної спілки краєзнавців України, заступник директора Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Bogdan Siwakowski, urodzony 1947 roku. Wykładowca matematyki na Uniwersytecie Pedagogicznym w Winnicy w latach 1978 – 2003, działacz społeczny, Prezes Stowarzyszenia „Światlica Polska” w Winnicy w latach 2000 – 2003. Prowadzi działalność dziennikarską (polski tygodnik „Mozaika Berdyczowska”).

Zbigniew Lewiński, rodzony w 1947 roku. Wykształcenie pedagogiczne. Pracował w szkołach w Polsce i na Ukrainie (w Winnicy). Od 54 lat jest instruktorem Związku Harcerstwa Polskiego.

Wiktoria Kryśko, urodzona w 1964 roku we wsi Snitków na Podolu. W 1983 roku ukończyła Medyczną Szkołę №1 w Kijowie. Obecnie pracuje w Rejonowej Aptece №1 w Barze na stanowisku kierownika oddziału receptury. Działaczka społeczna od 1999 roku jest członkiem Barskiego RKOSP im. Konfederatów Barskich.

Małgorzata Miedwiediewa, Dyrektor Domu Polskiego w Barze.

Teofilia Ordyńska, urodzona w 1964 roku w Snitkowie na Podolu. Działaczka społeczna. Jedna z założycieli organizacji polskiej w Barze. Od 1997 roku członek zarządu Barskiego Rejonowego Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków im. Konfederatów Barskich.

ЗМІСТ

Організаційний комітет міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Вінницька Катинь»	3
<i>Роман Подкур</i> . Політика державного терору: депортація громадян із прикордонної смуги УСРР на початку 1935 року	5
<i>Володимир Петренко</i> . Репресії поляків в Радянській Україні у 30-х рр. XX ст.	19
<i>Сергій Гальчак</i> . Перевиконання «плану по розстрілах»: трагедія українського та польського народів	32
<i>Валерій Рекрут</i> . Хроніки політичних репресій проти поляків-кооператорів на Вінниччині у 1935 – 1938 рр.	46
<i>Микола Йолтуховський</i> . Подільська Голгофа	58
<i>Віктор Віліжінський</i> . Сірі стіни	62
<i>Костянтин Завальнюк</i> . «Логіка» сталінського Судочинства	68
<i>Анатолій Лусий</i> . Репресії радянської влади щодо католиків Подільського регіону	72
<i>Ігор Мельничук</i> . Вирок совісті	77
<i>Bogdan Siwakowski</i> . Los pod numerem 16569	80
<i>Zbigniew Lewiński</i> . “Winniza – Zbrodnia bez kary”	86
<i>Wiktoria Kryśko</i> . Golgota Sebastiana Ludwika	91
<i>Małgorzata Miedwiediewa</i> . Tego nie sposób Zapomnieć	96
<i>Teofila Ordyńska</i> . Wspomnienia	101
Відомості про авторів	106

Przedsięwzięcie jest finansowane (lub współfinansowane) przez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” ze środków otrzymanych z Kancelarii Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w ramach sprawowania opieki Senatu Rzeczypospolitej Polskiej nad Polonią i Polakami za granicą.

**Międzynarodowa Naukowo-Historyczna Konferencja
„Zbrodnia Winnicka w 80-tą rocznicę tragicznych wydarzeń”**



Наукове видання

Вінницька Катинь
(до 80-х роковин трагічних
подій на Вінниччині)

Winnicki Katyń
(w 80- tą rocznicę tragicznych wydarzeń)

Матеріали міжнародної наукової
історико-краєзнавчої конференції

28 – 29 жовтня 2017 р.

Видавець ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 11.10.2017
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 3,5.
Друк офсетний. Наклад 100 прим. Зам. 92.
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел. / факс: (0432) 52-08-02
e-mail: balyk2@ukr.net